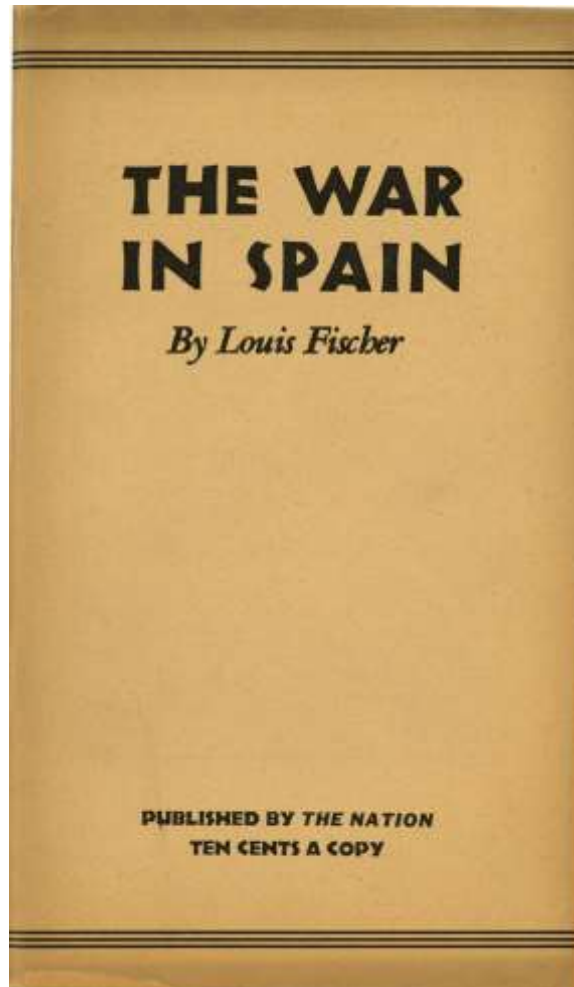

Louis Fischer
KRIGET I SPANIEN

Originaltitel: *The War in Spain*. Utgiven 1937 av *The Nation*, Inc.

Svensk översättning: *Björn Erik Rosin*

Introduktion, noter och lästips, liksom tillägg/förklaringar inom [] har tillagts av Martin F

Introduktion

Redan i mitten av 1920-talet hade Louis Fischer skapat sig ett namn som en viktig pro-sovjetisk vänsterjournalist, som under 1930-talet alltmer framstod som ett språkrör för Moskvas politik. Detta är bakgrunden till att han kom att bli en av de mest inflytelserika utländska pro-stalinistiska korrespondenterna i Spanien 1936-39.

Men detta är delvis missvisande eftersom han under 1930-talet blev alltmer kritisk till utvecklingen i Sovjetunionen och den stalinistiska politiken i stort. Men i likhet med många andra ansåg han att kampen mot fascismen var det viktigaste och eftersom Sovjet trots allt stod på rätt sida i den kampen avstod han från att offentligt kritisera stalinismen, men kritiska synpunkter framkom i hans korrespondens med redaktörer för de tidningar han jobbade för och även i brevväxling med andra personer.¹

En viktig anledning till att Fischer, även sedan han blivit alltmer kritisk mot stalinismen,² fortsatte att försvara folkfrontspolitiken i Spanien var att han, i likhet med många andra demokratiskt sinnade (antifascistiska) borgare, högersocialdemokrater och stalinistiska kommunister, ansåg att det var riktigt att inskränka kampen till en antifascistisk kamp, därför att man på så sätt skulle kunna samla fler i kamp mot fascismen. Detta var en ståndpunkt som han fortsatte att driva även under 2:a världskriget, då han öppet brutit med stalinismen.

Låt oss börja med att titta lite närmare på hur man såg på detta problem och hur man teoretiskt försökte motivera en sådan politik.

Folkfront, ej socialistisk revolution

Enligt de Moskva-orienterade kommunisterna (stalinisterna) var det spanska inbördeskriget en kamp mellan feodala och kapitalistiska krafter: Spanien var feodalt, och Franco försvarade den bestående feodala ordningen, medan folkfrontens uppgift var att bekämpa feodalismen för att bereda vägen för kapitalismen. Någon socialism stod inte på dagordning, utan det gällde att stödja de ”progressiva” kapitalistiska krafterna. Vänstersocialister och POUM, liksom trotskister och anarkosyndikalister, ansåg att detta byggde på en felaktig klassanalys, att Franco representerade kapitalistiska krafter, och att även jordbruket var indragit i den kapitalistiska marknadsekonomin, och därmed var även jordbruket kapitalistiskt (många av jordägarna var i själva verket kapitalister), trots att förhållandena på landsbygden hade många feodala drag. Detta att målsättningen borde vara att bekämpa feodalismen och inte kapitalismen, dvs att man borde föra en folkfrontspolitik liknande den som stalinisterna förespråkade i Spanien, var för en ståndpunkt som de Moskva-orienterade kommunistpartierna i Latinamerika allmänt förespråkade i stort sett hela tiden fram till slutet av 1900-talet (en del av dem intar fortfarande en sådan hållning).³

Den kommunistiska uppfattningen ledde till att man förespråkade en allians med kapitalistiska krafter. Kampen stod mellan å ena sidan fascismen och å andra sidan en folklig, demokratisk anti-fascistisk republik, där förekomsten av revolutionära rörelser försvårade att bygga en

¹ Historikern Paul Preston har skrivit en intressant biografi om Louis Fischer, med tyngdpunkten på spanska inbördeskriget i boken *We Saw Spain Die* (London 2008), som handlar om utrikeskorrespondenterna i Spanien under inbördeskriget. Kapitlet om Fischer har rubriken ”A Man of Influence: The Case of Louis Fischer” och finns i svensk översättning på Marxistarkivet: [En man med inflytande. Fallet Louis Fischer](#).

² I antologin [Vi trodde på kommunismen](#) redogör Fischer själv för sin politiska utveckling och hur han till slut helt bröt med stalinismen.

³ De latinamerikanska trotskisterna, liksom senare de Kuba-inspirerade organisationerna tog strid mot denna uppfattning. I Latinamerika fördes en omfattande debatt om detta. Se Michael Löwys antologi [Marxismen i Latinamerika](#) och följande texter: Luis Vitale, [Latinamerika — feodalt eller kapitalistiskt?](#); André Gunder Frank, [Kapitalism och ”feodalism”\(?\) i Latinamerika](#) och [Kapitalism och underutveckling i Latinamerika. Historiska studier över Chile och Brasilien](#)

effektiv armé och riskerade att västdemokratierna förenade sig med de fascistiska makterna för att krossa revolutionen. Därför var det folkfrontens uppgift bekämpa revolutionära strävanden och samarbeta med borgerliga krafter, dvs den borde föra klassarbetspolitik.

Den andra uppfattningen ledde till en klasskampspolitik, baserad på arbetarklassen och de stora bondemassorna. Eftersom Franco och fascismen baserade sig på kapitalistiska klasskrafter så var det nödvändigt att upprätthålla och stärka de arbetande massornas kampvilja, vilket krävde att de mobiliserades i kamp för sina egna klassintressen, dvs mot kapitalismen och för kollektivistiska och socialistiska lösningar. Det innebar också att man borde lägga stor vikt vid att vinna stöd från de *arbetande* i andra länder – att förlita sig på stöd från västdemokratierna var inte en framkomlig väg, för de tenderade i vilket fall som helst att föredra Franco framför ”folkfronten”.⁴

Fischer accepterade det kommunistiska (stalinistiska) synsättet, inklusive att Spanien var feodalt, vilket framgår tydligt i föreliggande skrift. Franco representerade enligt denna teori feodalismen, medan folkfronten stod för en anti-feodal borgerlig revolution. Med en sådan klassanalys i ryggen måste man alliera sig med kapitalistiska krafter och bekämpa socialistiska och kollektivistiska lösningar: Kampen stod mellan fascism/feodalism och en borgerligt-demokratisk republik, där de revolutionära socialistiska rörelserna förhindrade genomförandet av en sådan politik.

Fischer försöker inte underbygga denna uppfattning med en klassanalys. Han accepterar okritiskt den stalinistiska ståndpunkten.⁵ Och när det visade sig att de spanska kapitalisterna föredrog att liera sig med jordägarna, då uttrycker Fischer förvåning över detta istället för att inse att det motsäger hans (och stalinisternas) syn på klassförhållandena – han skriver t ex: ”Märkligt nog stödde Spaniens lilla företagarklass jordägarnas reaktionära inställning ...”.⁶ I själva verket var inte detta särskilt förvånande, eftersom många av de stora jordägarna faktiskt redan var indragna i den kapitalistiska marknadsekonomin (och åtskilliga var delägare i bankerna), dvs de var kapitalister, inte feodalherrar.⁷

En central idé i folkfrontspolitiken var att man, genom att inte föra en radikal politik som skrämde bort kapitalister och andra borgerliga element, hoppades kunna mobilisera maximalt antal människor, oberoende av klasstillhörighet, i kamp för demokrati och mot fascism. I teorin låter detta bra, men då bortser man från att det kräver att man konfronterar de radikaliserade massorna av arbetare och fattigbönder, t ex genom att återlämna kollektiviserad egendom till de gamla ägarna i städerna och på landsbygden. Eftersom militärrevolten ledde till att de stora massorna reste sig, slog ned de reaktionära krafterna och påbörjade en genomgripande social revolution⁸, så medförde folkfrontspolitiken att man steg för steg pressade tillbaka massorna och avskaffade deras revolutionära landvinningar, vilket ledde till att

⁴ För resonemang om vad en klassbaserad revolutionär politik innebar i fallet Spanien, se t ex Trotskijs artiklar [Lärdomar av Spanien – den sista varningen](#) (skriven i slutet av 1937) och [Än en gång om orsakerna till nederlaget i Spanien](#) (mars 1939).

⁵ De som grundligt analyserade Spaniens klasstruktur med utgångspunkt från fakta, kom fram till en annan uppfattning, se t ex Gerald Brenans *The Spanish Labyrinth*. 1:a upplagan kom ut i tryckt form 1943, men har kommit ut i flera upplagor sedan dess (den senaste 2021).

⁶ Se avsnitt 2. *Reaktionen i kamp mot republiken* nedan. Fischer konstaterar själv i avsnitt 4, *Krafterna bakom Franco*, att ”industrieföretagarna ... var bundsförvanter till jordägarna”. Borde inte den politiska slutsatsen av detta bli att en politik som gick ut på att alliera sig med kapitalisterna var dömd att misslyckas?

⁷ Kritik av Fischers syn på Spaniens klasskaraktär framfördes bl a av den amerikanska trotskisten Felix Morrow i en recension av Fischers skrift, se artikeln ”Kriget i Spanien” (februari 1938) i [Om spanska inbördeskriget 1938-39](#)

⁸ Om den sociala revolution som startade omedelbart efter generalernas kupp, se t ex kap 4-6 i [Spanska inbördeskriget – Revolution och kontrarevolution](#) av Burnett Bolloten. En bra redogörelse för den sociala revolutionen i Katalonien ges i Pelai Pagès, [Katalonien i krig och revolution, 1936-1939](#), kap 7

massorna demoraliserades och deras kampvilja försvagades, samtidigt som de reaktionära krafterna stärktes. Resultatet blev således *inte* att folkfronten lyckades mobilisera fler och på så sätt stärka kampen mot Franco, utan tvärtom.⁹

Det finns dock en viktig skillnad mellan Louis Fischers skrivelser om Spanien och de stalinistiska. Samtidigt som han försvarar den stalinistiska folkfrontspolitiken så sväljer han inte de grövre stalinistiska lögnerna om POUM och trotskisterna.¹⁰ I det avseendet framstår Fischers skrift som sansad och kritiken mot POUM m fl får en annan karaktär än den grova smutskastning som dominerade stalinistiskt dominerade media. Fischers skrift måste därför ha framstått som betydligt mer trovärdig för icke-stalinister (t ex socialdemokrater och borgerliga liberaler) än den stalinistiska propagandan. För att vinna stöd för Spaniens sak och folkfrontspolitiken bland icke-kommunister, var Fischers skrivelser därför betydligt mer lämpade. Så är det f ö fortfarande, vilket även återspeglas i nyare historiska arbeten, t ex i Paul Prestons i not 1 ovan nämnda bok *We Saw Spain Die* (2008) är ett exempel på: Preston är mycket positivt inställd till Fischer.

Det finns egentligen väldigt mycket av det som Lous Fischer skriver i sin skrift som förtjänar utförliga kommentarer. Men undertecknad har begränsat sig till att i noter ta upp en del detaljer som jag anser vara felaktiga eller förvrängningar av fakta. Fischers skrift är av stort intresse för den som vill ha en någorlunda sansad redogörelse som i stora drag försvarar den politik som Sovjet förde under spanska inbördeskriget. Men den som vill ha en faktamässigt väldokumenterad historisk redogörelse rekommenderas att ta del av den litteratur som anges i lästipsen. En ganska kortfattad sådan är Fernando Claudíns artikel.

Pro-POUM-författare

Den pro-stalinistiska propagandan var för det mesta mycket primitiv och grov. Skrifter och artiklar som stödde POUM hade betydligt högre kvalitet. Det fanns gott om sådana även i Sverige, där Socialistiska Partiet stödde POUM – se t ex broschyren [Spanien i revolution](#) (1937) av August Spångberg och de tidningsutdrag från *Folkets Dagblad* m fl tidningar som finns på Marxistarkivet.¹¹ Det kan också vara lärorikt att jämföra *Ny Dags* bevakning av POUM-rättegången, med SP:s och syndikalisternas.¹²

POUM hade givetvis anhängare även i andra länder. Se t ex Bertram D Wolfes skrift [Civil War in Spain](#) och [Red Spanish Notebook](#) av Mary Low och Juan Breá.

Lästips

Historiska arbeten

Burnett Bolloten: [Spanska inbördeskriget – Revolution och kontrarevolution](#)

⁹ Om detta problem, se kapitel 59. ”Varför kämpar folket?”, i [Spanska inbördeskriget – Revolution och kontrarevolution](#) av Burnett Bolloten.

Det kan vara intressant att ta del av vad som skedde i Frankrike, där det vid ungefär samma tid kom en folkfrontsregering till makten. I kölvattnet på folkfrontens valseger utlöstes en mäktig arbetarmobilisering, men även här demoraliserades arbetarmassorna av den förda politiken. Om detta se avsnittet ”*Man måste kunna avsluta en strejk*”: 1936 i Frankrike i kapitlet ”Folkfrontserfarenheten” i Fernando Claudíns [Krisen i den kommunistiska rörelsen, band 1](#).

¹⁰ För exempel på den stalinistiska Spanien-propagandan, se specialnumret av [Världen i dag - tidskrift för politik, ekonomi och arbetarrörelse](#) (från 1938) och [Ny Dag om processen mot POUM](#). (*Ny Dag* var SKP:s dagstidning). Se även Georges Soria's skrift [Trotskyism in the Service of Franco](#) som framtoogs som förberedelse för POUM-rättegången (och översattes till flera språk, men inte svenska).

¹¹ Se [Socialistiska Partiet och POUM](#), [Socialistisk Tidskrift om spanska inbördeskriget](#), samt [Avantgardet om spanska inbördeskriget](#).

¹² Se [Folkets Dagblad och Arbetaren om processen mot POUM](#)

Pierre Broué: [Den spanska revolutionen \(1931-1939\)](#) och [Kommunistiska Internationalen 1933-1938. Folkfrontspolitiken](#)

Fernando Claudín: [Den olägliga revolutionen \(Spanien 1936-1939\)](#) (förf. f d spansk kommunistledare)

Pelai Pagès: [Katalonien i krig och revolution, 1936-1939](#)

Tidsdokument

Felix Morrow: [Spanien 1931-1937](#) och [Om spanska inbördeskriget 1938-39](#) (artikelsamling)

J García Pradas: [Ryssland förrådde oss! En spansk anklagelse](#) (1939) (förf. är anarkosyndikalist)

Trotsky: [Trotsky om Spanien](#).

Texter av/om Louis Fischer

[Lenin](#). Läsvärd Lenin-biografi (från 1964).

[Vi trodde på kommunismen](#). Antologi där f d kommunistiska författare och journalister (bland dem Fischer) redogör för sina erfarenheter av stalinismen.

Paul Preston: [En man med inflytande. Fallet Louis Fischer](#) (handlar huvudsakligen om Fischers verksamhet i Spanien).

Martin F

Orsakerna till inbördeskriget

1. De sociala klyftorna

Det pågående militära upproret mot Spaniens lagliga regering är ett försök att slå sönder de krafter som föresatt sig att göra Spanien till en modern, progressiv nation.

För inte så länge sedan härskade Spanien över delar av Förenta Staterna och stora områden söder om det. Spanska forskningsresande och erövrare hade gett sig ut på de sju haven och fört med sig spanskt inflytande och spansk kultur. Spanien härskade över stora områden, en mäktig och rik makt. Sedan dess har det sjunkit till nivån hos en tredje rangens nation. Folket är lika företagsamt som under glansdagarna. Landets position vid Atlanten och Medelhavet är lika strategisk och gynnsam. Dess naturtillgångar är större än Italiens. Ändå har det blivit ett eländigt fattigt, efterblivet och olyckligt land. Någon måste vara ansvarig för denna stagnation och tillbakagång. Det måste vara de som styr Spanien de senaste århundradena. Och just de härskande klasserna var de som stod bakom och nu utgör ryggraden i revolten mot regeringen i Madrid. Medan England hade sin industriella revolution och Frankrike sin stora politiska revolution vägrade de spanska jordägarna att låta klockan gå framåt. I många avseenden är Spanien fortfarande medeltida, 1937 års Tsarryssland.

Det oblodiga störtandet av monarkin 1931 var ett försök att göra sig av med medeltiden och introducera tjugonde århundradet i Spanien. Den upplysta bourgeoisien, de intellektuella, arbetarna och bönderna slöt sig samman för att göra sig av med den medeltida mardrömmen. Men även om det fysiskt abnormalt och mentalt efterblivna Bourboniska kungahuset, ur stånd till allra minsta motstånd, lät sig sopas ned i historiens soptunna var republiken för svag, kanske för obeslutsam, för att kunna driva bort det samhällsskikt som monarkin hade vilat på. De feodala baronerna gick med på republiken bara för att sedan kunna utplåna dess innehåll. De hindrade alla reformer som kunde ha skingrat den sociala oron och höjt levnadsstandarden. Det mest akuta behovet var att lindra lotten för bönderna, som i realiteten var trålar om än inte till namnet. 1934 besökte jag andalusiska byar där ingen bonde ägde någon mark. Stora bondesamhällen hade inte en enda häst eller en ko eller får eller gris. I byn Pueblo del

Río, en halvtimme från den så omtalade turiststaden Sevilla, berättade en bonde för mig: ”Idag åt jag upp min katt och det var första gången på ett halvår som jag smakade kött.” Bönderna bodde i hyddor med jordgolv och utan möbler. Ett matbord skulle för övrigt ha varit överflödigt, de satt aldrig ner och åt. De överlevde på en konstant diet av linser, svart kaffe utan socker och bröd. Tiotusentals spanska bönder har i decennier levat i ett tillstånd av halvsvält. Hela byar livnär sig på att koka gräs och rötter. När man åker runt på landsbygden hittar man hundratals familjer som lever i grottor. Det är deras fasta bostäder. Det är ett välkänt faktum att denna låga, närmast djuriska existens reducerat många på landsbygden till den mentala nivån hos kretiner och kräk.

Republiken uppstod för att få till stånd en ändring av detta. Den stod inför ett Spanien som till 72 procent var baserat på jordbruk – en symbol för underutveckling och efterblivenhet. Det var ett land av överksamma rika och överksamma fattiga, av stora jordägare och bönder plågade av fattigdom. En procent av befolkningen ägde 51,5 procent av marken, medan 40 procent inte hade någon mark alls.

I juni numret 1925 av *International Labour Review* publicerade Dr. Fernando de los Ríos, senare Spaniens USA-ambassadör, resultaten av sin undersökning av situationen inom jordbruket i hela registreringsområdet, som omfattar en tredjedel av Spanien. I Galicien, skrev han, ”är bönderna inte bara fattiga utan närmast utarmade”. I denna provins, som omfattar 2 900 000 hektar, fanns 2 500 000 jordbruk, något mer än ett hektar per familj medan det beräknas att det krävs mellan tio och tolv hektar för att kunna försörja en familj. Registreringsområdet på 17 000 000 hektar var uppdelat på 6 130 000 jordbruk – cirka tre hektar per gård – men i provinsen Cáceres ägde 514 jordägare 566 415 hektar.

Gapet mellan över- och underklass var skriande. Miljontals hade inte ens en liten täppa för att odla potatis, men 1936 ägde Hertigen av Medinaceli 195 680 tunnland, Hertigen av Peñaranda 104 345 tunnland, Hertigen av Alba 89 625 tunnland, Markisen av Camillas 42 795 tunnland, Hertigen av Lerma 25 560 tunnland och så vidare neråt på en lång lista över adliga eller icke adliga jordägare som tjänade tillräckligt på sina illa skötta egendomar för att kunna leva lyxliv i Madrid eller Paris eller London, medan lantarbetarna på deras ägor drog sig fram på förödmande villkor. I flera provinser fanns lagstiftning som förbjöd användning av maskiner. Med gott om vatten i floderna och hela provinser i behov av konstbevattning skedde inget för att introducera sådan.

Historien hade uppdragit åt den spanska republiken att avlägsna det tabu som rådde mot framsteg. Den måste öka produktionen inom jordbruket, göra bonden till en större konsument av städernas varor och därmed uppmuntra framväxten av inhemsk industri. Genom att lösa jordfrågan skulle Spanien kunna bli en utvecklad och välmående nation.

2. Reaktionen i kamp mot republiken

Det var akuta frågor. Ändå gick republikanerna långsamt och försiktigt fram. De var medvetna om det motstånd jordägarna skulle bjuda. I mars 1934 diskuterade jag frågan med Manuel Azaña, som hade varit Spaniens premiärminister mellan oktober 1931 och september 1933. ”Förändringar på landsbygden är den viktigaste frågan republiken har att hantera”, sade han. Vid makten skulle det ändå ta honom ett och ett halvt år att lägga fram en ny jordlag. Hans förklaring var att jordägarna bjöd så starkt motstånd mot hans politiska och religiösa reformer att han inte vågade sig in på det mer riskfyllda och mer grundläggande området av ekonomiska reformer. Resultatet? I april 1934, tre år efter att republiken bildats, hade färre än tiotusen bönder fått någon mark av staten.

Medan Azaña satt vid makten införde han lagar som ökade lantarbetarnas löner. I samma stund som reaktionärerna störtade honom sänktes lönerna. Republikanerna hade satt igång

offentliga arbeten för att minska arbetslösheten. Deras efterträdare avbröt dem. Den 7 mars 1934 sade Largo Caballero, senare spansk premiärminister, till mig: ”Under republiken fick Spanien den bästa sociallagstiftningen i världen. Men med det nuvarande kabinettet under Lerroux har det blivit tomma ord.” Det som ett republikanskt ministerium genomfört avskaffades omedelbart av de maskerade monarkister som kom efteråt. ”Jag såg till att jag hade lagen på min sida”, sade Azaña till mig 1934, ”men ändå var inte högern nöjd”. Aristokratin, jordägarna och arméledningen insåg inte att försiktiga reformer, som lugnade bönderna, kunde rädda de härskande grupperna från utplåning. De slog dövörat till för de krav som lett till att republiken upprättades för att lösa Spaniens problem.

Märkligt nog stödde Spaniens lilla klass av industriföretagare jordägarnas reaktionära inställning. Företagarna borde ha välkomnat en jordreform som kunde skapa en hemmamarknad för deras varor. Men de ansåg att det handlade om mer än enbart ekonomi. De fruktade att om bönderna fick mark skulle det beröva de besuttna klassernas på politisk makt. De företagare som därför borde ha stött republiken i dess försök att iscensätta en fredlig revolution som skulle ha gjort landet rikt, lierade sig i stället med de bakåtsträvande jordägarna för att förhindra alla förbättringar och reformer.

Syftet med republiken omintetgjordes därmed. Monarkisterna hotade att erövra republiken och underställa den sin egen vilja. Folket tappade tilltron till den nya regimen. I byarna i Andalusien frågade jag 1934 vad republiken hade gett dem. De sade att den inte gett dem något alls. En kvinna utropade: ”Fördömda republik!”

”Vad har ni för förhoppningar?”, frågade jag.

”Vi väntar på döden”, svarade de.

”Varför lägger ni inte beslag på marken?”, undrade jag då.

”Svaret består av två ord”, svarade en politisk ledare i byn Pueblo del Río. ”Guardia Civil”. De var rädda för polisen. Högern härskade genom terror. Den vägledades av principer som stred mot republiken, konstitutionen och grundläggande lagar.

I oktober 1934 exploderade arbetarnas bitterhet. En revolt bröt ut i gruvregionen i Asturien i norra Spanien. Den reaktionära regeringen kallade in moriska trupper från Afrika och kväste upproret. ”Högern slog ned resningen i Asturien med en grymhet utan motstycke”, sade Azaña till mig efteråt.¹³

Missnöjet spred sig runt om i landet. Ekonomin gick från att vara dålig till sämre. ”Nationens ekonomiska läge var katastrofalt och hela den sociala ordningen höll på att falla samman”, förklarade Azaña. De hårt prövade miljonerna arbetare i stad och på landet mistrodde politik och parlamentariska regeringar. Till och med reformistiska socialister, som byggt hela sin karriär på att tala mot revolution, började se det som att enda utvägen för Spanien låg i att med våld störta de monarkister som snöpt republiken.

Borgerliga och socialistiska republikaner insåg nu, att om inte massorna i byar och städer såg någon strimma av hopp skulle de uppslukas av en explosion av folklig vrede. Det fanns risk för spontana upplöpp bland bönderna och i städerna vilka skulle dränkas i blod av hänsynslösa myndigheter såvida inte republikanerna visade sig i stånd till effektivt politiskt agerande. Sporrade av detta krav och med lärdom av det trista öde som drabbat de söndrade demokratierna i Tyskland, Österrike och andra länder, bildade spanska republikaner av alla kulörer en enad front inför parlamentsvalet den 16 februari 1936. Till stor överraskning för dem själva

¹³ Om detta uppror, med centrum i Asturien, se t ex avsnittet ”Upproret i oktober” i [Syndikalismen vid makten](#), s 48 ff och ”Det spanska oktober” i Broués [Kommunistiska Internationalen 1933-1938. Folkfrontspolitiken](#).

lyckades folkfronten få majoritet i det nya Cortes [det spanska parlamentet]. Den nuvarande republikanska regeringen är barn till detta legalt valda Cortes.

3. Folkfronten vid makten

Vid valet den 16 februari och flera ytterligare valomgångar den 1 mars fick folkfronten 4 206 156 röster mot 3 783 601 för högern och 681 047 för mittenpartierna. (Efter upproret skulle en del av mittenpartierna stödja republiken). Mandatfördelningen i Cortes blev: 258 för folkfronten, 152 för högern och 62 för mitten.

Folkfronten tog hem denna seger trots att ett oräkneligt antal anarkister, som utgör den största delen av dem som stöder republiken, i överensstämmelse med sina antipolitiska principer bojkottade valet. Den segrade trots det faktum att en reaktionär regering var vid makten före valet och på valdagen i ett land där det är en skön konst att skrämja väljarna. Den segrade mot det högre katolska prästerskapets öppna och kraftfulla motstånd. Till exempel förklarade biskopen av Barcelona under valkampanjen: ”Det är syndigt att rösta för folkfronten. En röst på den konservativa kandidaten är en röst på Kristus.” Och ärkebiskopen av Toledo manade sina följare att ”rösta på de katolska kandidaterna till glädje för den Helige Fadern”.

Trots dessa aktningsvärda handikapp tog folkfronten hem segern och omedelbart efteråt bildades ett nytt kabinett helt bestående av liberala borgerliga republikaner, men med stöd av socialister och kommunister i parlamentet. Manuel Azaña blev åter premiärminister. Reaktionärernas inställning till folkfrontens seger uttrycktes av general Franco själv i en intervju i Tetuán¹⁴ med Londontidningen *News Chronicle* (29 juli 1936). ”Och hur var det med valet i februari då? Var inte det ett uttryck för folkviljan?”, undrade journalisten. ”Det är val aldrig”, löd Francos svar.

Azañas nya regering bars fram på en våg av omfattande missnöje bland bönder och arbetare. Den hade mandat att gå fram mer radikalt än föregångarna. Folket krävde mer drastiska åtgärder för att förbättra sin lott. Men reaktionärerna var blinda för sådana fakta och det ledde till att Azañas andra regering uppfattade sin roll som att utgöra en buffert mellan de otåliga massorna och de motsträviga jordägarna och deras allierade.

Azaña är en ytterst bildad man och av högsta integritet. Efter skolgången i det berömda Escorial-klostret blev han en framstående jurist och ledande intellektuell. Som författare till flera pjäser, tre romaner, en berättelse om ungdomen med titeln ”Munkarnas trädgård” som är en av pärlorna på spanska språket och en översättning av Borrowss ”The Bible in Spain” är han en blandning av intellektuell och den politiker som lätt kunde byta den ena rollen mot den andra. När jag intervjuade honom den 4 april 1936 var min avslutande fråga, ”Kommer ni att vara här när jag är tillbaka om ett år?”

”Givetvis”, svarade han, ”såvida inte politiken tråkade ut mig.”

Tråkighet och för mycket spänning kan leda till samma resultat hos den intellektuelle, men när han åter blev premiärminister i februari 1936 hade Azaña en stark ställning. Hans styrka bestod i att han trots att han var en bundsförvant till socialister och kommunister samtidigt var bourgeoisins sista hopp. De besuttna klasserna ville inte göra sig av med honom eftersom han var ett viktigt bålverk mot socialismen och arbetarna och bönderna stödde honom eftersom de ännu var för svaga för att direkt gå ut i strid med bourgeoisien. Taktiskt sett var en sådan position bra, men den gjorde att Azaña blev dömd till att inte kunna ta några initiativ, för i sig själv hade han ingen styrka. Hans parti, som bestod av regeringstjänstemän, företrädare för fria yrken och upplysta affärsmän var litet till numerären. Spaniens ekonomiska underutveckling gjorde att medelklassen var för liten för att fungera som buffert eller brygga

¹⁴ Tétouan (spanska: Tetuán) är en stad i norra Marocko

mellan den förtryckta underklassen och den förtryckande överklassen. Det fanns därför inte mycket till kontakter eller förståelse mellan dem. Azaña försökte bidra genom att göra så lite som möjligt, men sannolikt var det för sent. Medan jordägarna var lika orubbliga och envisa som förr började bönderna snart agera på egen hand. ”Hunger och arbetslöshet håller på att driva invånarna [på landsbygden] till förtvivlan”, skrev Madridkorrespondenten för den konservativa Londontidningen *The Times*.

Rörelsen startade i den stora och fattiga Cáceresprovinsen. Under Azañas första period som premiärminister hade flera tusen *Yunteros*, eller lantbrukare som ägde ett spann mulor men saknade jord, fått arrendera delar av outnyttjade egendomar tillhöriga stora feodala baroner. 1934-35, då Gil Robles-Lerroux reaktionära krafter hade regeringsmakten, fördrevs dessa *Yunteros* på nytt. Efter folkfrontens valseger kände sig bönderna styrkta och i provinsen Cáceres ställde de ultimatum till provinsavdelningen av Institutet för jordreform: Om ni inte ger oss mark inom 48 timmar kommer vi att ta den. Den 7 mars 1936 publicerade då Señor de la Fuente, chef för institutets avdelning i Cáceres, ett cirkulär, där jordägarna ombads hyra ut en del mark till jordlösa bönder. När jag samtalande med De la Fuente i Cáceres i april hade han inte fått ett enda svar. Fem dagar efter institutets cirkulär till jordägarna tågade bönderna därför med sina mulor och plogar till jordägarnas egendomar och var och en märkte åt sig själv ut en mindre bit jord, som han senare odlade och betalade arrende för.

I grannprovinsen Badajoz, alldeles nära gränsen till Portugal, var de ekonomiska förhållandena ännu värre än i Cáceres. Regionen hade 700 000 invånare (175 000 familjer) av vilka 80-90 procent levde av jorden. Jordägandet var starkt koncentrerat: 2 946 personer ägde 40 procent av provinsens hela areal. Det fanns praktiskt taget inga som ägde mellan 2 och 50 hektar. Med andra ord fanns ingen lantlig medelklass. Det fanns ägare till stora latifundier och obemedlade *Yunteros*. Den 25 mars klockan fem på morgonen samlades bönderna i 25 av 150 byar i Badajoz med sin boskap och sina redskap för att högtidligt dra lott om vilka *Yunteros* som skulle gå till vilka egendomar. Vid detta tillfälle förekom inget våld och inget motstånd. Det var nu socialisterna som styrde och de lät Guardia Civil stanna i sina kaserner. *Yunteros* plogade en fåra kring sina egna jordlotter och tillkännagav på plats att de ockuperat marken. Den var fortfarande jordägarnas egendom och hade bara tagits över i form av arrende. Ägaren fick betalt via Institutet för jordreform, som förklarade *Yunteros* agerande lagligt.

På två månader hade på detta sätt 41 499 *Yunteros* installerat sig på 1 502 egendomar med en areal av 105 090 hektar i Badajoz och 24 702 *Yunteros* gjort det på 948 egendomar med en areal av 59 621 hektar i Cáceres. I andra provinser hade jordreformen knappt påbörjats på våren 1936.

I april diskuterade jag det nya läget med premiärminister Azaña. ”Kommer inte dessa förändringar på landsbygden att stärka kapitalismen i städerna genom att skapa en större marknad för industrivaror bland bönderna?”, dristade jag mig till att säga.

”Ja”, svarade han utan att tveka. ”De kommer att stärka städernas bourgeoisie. Men bourgeoisie är inte mot republiken.”

Señor Ruiz-Funez, Azañas jordbruksminister, hade samma uppfattning. Ingen mark, sade han, hade konfiskerats av den nya regimen. *Yunteros* hade bara etablerat sig som arrendatorer. Regeringens plan var att under 1936 dela ut mark till 80 000 bönder. ”Det här sättet att genomföra jordreformen”, sade Ruiz-Funez till mig, ”kommer att försvaga tendenser till socialism.” Enligt de borgerliga vänsterrepublikanerna var det det bästa med *Yuntero*-rörelsen.

Jag ville med egna ögon se om Azañas och Ruiz-Funez förhoppningar var på väg att gå i uppfyllelse. Under och efter den period då jordreformen nådde sin kulmen reste jag 200 mil

genom Cáceres, Badajoz och sex andra provinser för att känna bönderna på pulsen. Folkfrontsregeringens tillträde och framför allt den nya eran inom jordbruket hade berört dem djupt. På torget i den lilla staden Cáceres tilltalade jag tre grova *Yunteros* från bergen, iklädda mörka lappade manchesterkostymer och stora svarta hattar. De kom från byn Malpartida de Cáceres, där 6 000 hektar mark hade delats ut till bönderna. ”Förut var vi i en bur och nu är vi ute”, sade en av dem. De skulle få en skörd 1937 och fram till dess skulle de livnära sig på att transportera. Alla var socialister. De visste inte vad marken skulle kosta dem, om de skulle få behålla den eller om de skulle kunna få ännu mer. Men de hade mark och det var de nöjda med. ”Det är en början”, sade den yngste.

På vägen till Trujillo, där Francisco Pizarro, Perus erövrare, var född stannade jag till på en väg som ledde genom den egendom som tillhörde greven av Torrearas. En man höll på att ploga. Jag och mina vänner från Institutet för jordreform gick ut ur bilen och kallade på honom. Enligt spansk sedvänja ropade han åt oss att möta honom på halva vägen. Han hette Facundo Martín, en *Yuntero* som fått mark och var nöjd. Det var inte hans mark, sade han.

”Jag bara arbetar här. Jag hade velat ha ett eget jordbruk. Nu sliter jag ihjäl mig för att få ihop till arrendet.” Arrendet skulle uppgå till mellan en fjärdedel och en tredjedel av skörden. Facundo var 24 år och ogift. ”Livet är inte tillräckligt bra för att det ska gå att gifta sig”, sade han.

I Barcarrota, en by med vita, blanka hus i Badajoz hamnade jag på ett socialistmöte. Kring 300 män och kvinnor hade samlats i *Casa del Pueblo*, eller Folkets hus, för att lyssna till en talare som inte kommit. Jag blev erbjuden att ställa frågor till publiken och det utnyttjade jag rikligt. Jag klev upp på en enkel plattform i trä och sade:

”Varför är ni socialister?”

”För att vi vill ha frihet”, svarade en kvinna.

”För att vi inte vill svälta”, tillade en annan.

”Får ni inte tillräckligt med mat?”, frågade jag. Svaret blev en skrattsalva. Jag föreslog att de som åt kött två gånger i veckan skulle räcka upp handen. Ingen gjorde det.

”Vilka äter kött en gång i veckan?” Inte en enda hand höjdes. En kvinna reste sig och förklarade att det flertalet av dem åt var en grönsakssoppa, svart kaffe, bröd – när det gick att få tag på – och ibland sardiner.

”Får inte barnen mjölk?”, frågade jag. Flera mödrar med spädbarn på sina armar pekade mot bröstet.

”Ja”, sade en av dem, ”när de får det av oss, men inte efteråt.”

Nu hade jag kommit till det ämne som intresserade mig mest.

”Har ni fått någon mark av den nya regeringen?” Ja. Alla hade fått mark. De hoppades kunna leva bättre nu. Men de måste också ha något att äta tills den nya skörden var bärgad och de hade inga pengar. Dessutom behövde de pengar för redskap, djur och utsäde.

”Vi har mark nu, men för lite för att kunna leva anständigt på”, påpekade en man. Hans uttalande möttes av applåder.

”Hur kommer det sig”, försökte jag, ”att Azaña, som är en borgare, har gett er mark?”

”Socialisterna tvingade honom.”

”Vi fick honom att göra det.”

”Han var tvungen!”

De meningarna uttryckte stämningen på mötet. ”Och kommer ni inte nu allihop att bli små kapitalister?”

Detta väckte mycken munterhet.

”Kanske kommer vi en dag att kunna leva som människor och inte som djur.”

”Vad säger ni om jordägarna?”, frågade jag. Hånskratt. ”Låt dem få gråta lite precis som vi fått göra hela livet”, sade en mor.

”Tänk om högern kommer tillbaka och återtar marken”, undrade jag.

”Då får de döda oss först.”

”De kommer aldrig att få komma tillbaka till makten.” ”De kan inte längre tvinga oss att svälta.”

Dessa och andra kontakter med *Yunteros* som fått jord motiverade en rad slutsatser: *Yunteros* var belåtna med att ha mark. De var mer optimistiska. De hoppades få mer mark och kanske lån av staten för utrustning och boskap. De trodde att socialistpartiet, som de flesta av dem stödde, skulle hjälpa dem med det. De kände inte längre för våldsamt eller desperat agerande. Azañas jordreform, som börjat i de provinser där situationen var svårast, skulle sannolikt ge bönderna lite hopp och bli inledningen till en period av fred och förändring på landsbygden. Oavsett hur framtiden skulle te sig skulle bönderna inte gå med på att bli fördrivna från sin mark på det sätt reaktionära regeringar tidigare gjort. De skulle ge mer stöd till folkfronten och vara motståndare till högern.

Jag satt på en stentrappa på stora torget i Badajoz och väntade på mina kompanjoner, som var inne på ett kafé för att få något att dricka, och skrev följande i min anteckningsbok. ”Azaña räddar sig själv utan att rädda Spanien. Hans jordreform kommer temporärt att tillfredsställa *Yunteros* men inte vara till mycket nytta för landets ekonomi.” Jordreformen utlovade att höja levnadsstandarden lite grann, men något mer grundläggande var nödvändigt för att Spanien skulle bli kvitt misär och industriell stagnation. Azaña och agronomerna på Institutet för jordreform talade om jordbrukskollektiv. Och på en del håll hade bönderna faktiskt, på eget initiativ och utan att någonsin ha hört talas om kollektiven i Sovjetunionen, organiserat kooperativa jordbruk. Socialister och kommunister gav emellertid inte mycket för Azañas jordreform. I april 1936 sade socialistledaren Largo Caballero till mig att de som då fick mark inte skulle vara i stånd att sälja sina skördar. 1934 och 1935 hade det funnits överskott på livsmedel i landet samtidigt som tusentals svalt. Den avgörande lösningen var kollektivisering. Caballero förklarade att Azaña inte tänkte gå så långt. Trots att socialister och kommunister var missnöjda med Azañas halvmesyrrer fortsatt de ändå att backa upp hans auktoritet. De var förvissade om att han skulle misslyckas, men de hade tålamod med honom på grund av hotet om att reaktionen skulle ta över i samma stund som tanken på att avsätta Azaña väcktes.

Å andra sidan såg jordägarna mycket negativt på Azañas milda jordreform. Spaniens feodala baroner var hängivna den gamla romerska uppfattningen att privategendom inte tillät minsta inblandning. Helt utan sociala hänsyn och först och främst intresserade av att skydda sina nedärvda privilegier och rikedomar mot alla intrång flödade de över av bitterhet mot folkfrontsregeringen och bönderna. Under min resa i Extremadura och Andalusien våren 1936 talade jag med flera stora jordägare, som såg den påtvingade utarrenderingen av mark till *Yunteros* som början till slutet, undergången för jordägarnas gudomliga rätt. Jordägare runt om i Spanien såg händelserna i Cáceres och Badajoz som ett förebud om vad som väntade dem. Att de för tillfället inte kunde sätta sig upp mot regeringens åtgärder gjorde dem bara än mer hatiska mot den.

Det var uppenbart att de besuttna klasarna inte godvilligt tänkte gå med på en jordreform, som de betraktade som ansåg öppna en kil för socialismen. Under mars och april funderade den reaktionära högern helt klart på olika sätt att göra motstånd. Med tanke på vad som skulle hända är det tänkbart att de gjorde mer än fundera. Valet i februari hade bedövat dem. Många av de mest kända aristokraterna flydde bokstavligen utomlands och förde med sig pengarna dit, men tillräckligt med glöd fanns kvar hos dem som stannat för att republiken skulle vara på sin vakt. Som Caballero sade till mig den 3 april 1936: ”Nu kan reaktionärerna bara återta makten genom en statskupp.” De stora jordägarna hade alltid hittat sätt att få sina underlydande att rösta på högern. I många byar där det kanske bodde tre jordägarfamiljer och flera hundra socialistiska *Yunteros* hade valet ofta lett till en majoritet för någon form av svart konservativ kandidat. Jordreformen innebar att baronerna nu skulle mista den möjligheten att påverka valet. De var därför inte bara upprörda över de ekonomiska förändringar som skett, utan också att de genom att de numerärt utgjorde en minoritet aldrig mer skulle kunna återta den politiska makten. Folkfrontens valseger såg de som ett illavarslande tecken.

Den 16 april 1936 skrev jag från Barcelona: ”Spanien måste helt klart göra något åt sin fattigdom och efterblivenhet. Bönder och arbetare kräver bättre levnadsförhållanden. När högerreaktionärerna satt vid makten besvarade de bara dessa krav med terror och bevisade därmed något som blir alltmer uppenbart för ett växande antal spanjorer – att reaktionärerna har förlorat rätten och aldrig dugt till att styra landet. Detta är ett mycket fördelaktigt läge och om liberala republikaner, socialister och kommunister agerar förståndigt kommer den valseger de hemförde för exakt två månader sedan att hålla deras fiender borta från makten under lång tid, kanske för gott. Högerreaktionärerna består av de stora jordägarna, kyrkan, monarkisterna och några stora industriföretagare. De är nedstämda, rädda och vilsna. För närvarande står deras främsta hopp till en våldsam statskupp med hjälp av armén och civilgardet.

4. Krafterna bakom Franco: jordägare, företagare, armén och kyrkan

Möjligheten av att högern skulle göra uppror var på allas läppar våren 1936. Och flera falska alarm kom mycket riktigt också medan jag var i Madrid första hälften av april då stridsvagnar och väpnade garden patrullerade på gatorna och socialister och kommunister mobiliserade sina dåligt beväpnade miliser för att inta posteringar på hustaken. Den länge väntade armékuppen på jordägarnas och reaktionens vägnar inträffade den 17 juli 1936. Regeringen kunde ha förutsett detta men så var inte fallet.

Fyra krafter stod bakom upproret – armén, jordägarna, de stora industrikapitalisterna och kyrkan. De fick stöd av italiensk och tysk fascism. En kraft stod emot dem – spanska folket.

Enligt den mest auktoritativa studien publicerad i Madrid 1932, och omnämnd i positiva ordalag av Foreign Policy Associations rapport om Spanien den 15 januari 1937, var antalet spanska jordägare med över 250 hektar eller mer inte fler än 15 000-20 000. Inkluderar man familjerna uppgick jordägarklassen i Spanien inte till fler än cirka 75 000. Deras oföretagsamhet, i förening med rädsla för att bondemassorna skulle resa sig, hade urholkat deras tilltro till den spanska jorden. De lät veteåkrar användas till boskapen och när Republikanska institutet för jordreform uppmanade dem att ändra på detta hördes det sedvanliga klagomålet om att regeringen satte deras boskapshjordar i fara. Jordägarna tog ut maximalt av jorden och gav minimalt tillbaka. Den genomsnittliga årsproduktionen av vete per hektar var 806 kilogram, att jämföra med en siffra på fyra gånger så mycket i många länder i Europa. I årtal hade det nästan inte gjorts några investeringar i det spanska jordbruket. Gods missköttes av tillsyningsmän som på samma gång fungerade som politiska bossar i byarna som levererade röster på valdagen. Slöa, moderiktiga ättlingar till jordägarna föredrog kaféerna i Madrid och Paris i stället för de torra åkrarna i Extremadura. Klassen av jordägare höll på att mista sin energi och var ur stånd att reproducera sina rikedomar och även där gårdarna bara delvis odlades höll

ägarna ihärdigt fast vid sina egendomsrättigheter och motsatte sig utarrendering av marken till jordlösa bönder. Mer än någon annan var det denna lilla dekadenta klass som höll Spanien i sina klor.

Industriföretagarna, vars anläggningar framför allt fanns i rika städer som Barcelona och Bilbao, var bundsförvanter till jordägarna. Precis som i Ryssland hade industrin i Spanien vuxit som svampar och lett till en välorganiserad arbetarklass. Men företagarna hatade detta barn som närde ambitioner att få gräva deras gravar. Och hatet gjorde dem misstänksamma och reaktionära.

Den spanska armén, en annan viktig del av reaktionen, var ingen klass utan en kast med rötterna i de besuttna klasserna på landsbygden och i städerna. Armén var i många avseenden autonom och som Gil Robles, ledare för det katolska partiet Folklig aktion [*Acción Popular*]¹⁵, skrev den 5 juni 1937 kommer den att bli autonom om och när Franco segrar. ”Armén är initiativtagare till den nationella spanska rörelsen, dess framtidshopp och verkligt oberoende av de politiska partier som stöder den”, sade Gil Robles. Den spanska arméns karaktär framgår på ett slående sätt av dess sammansättning. När republiken grundades 1931 hade armén 21 000 officerare, eller ungefär lika många som i den tyska armén strax före [första] världskriget, 21 000 officerare på totalt 130 000 man. Det fanns bara en general på 150 soldater. Armén slukade 30 procent av nationens budget och för varje 3 dollar som gick till utrustning och löner åt soldaterna gick 10 dollar till löner åt officerarna. Kanske ville inte militärkassen ha soldater av de bönder och arbetare som normalt skulle utgöra de värnpliktiga. Kanske var den säker på att Spanien inte hotades av någon invasion och alltid förlita sig på att hålla sig neutralt i en större europeisk konflikt. Tack vare främlingslegionen och marockanska hjälptrupper blev officerarna ändå starka nog att utöva ett enormt inflytande både under monarkin och i republiken. Officerarnas ställning var helig. Kung Alfonso XIII hade öst stora penningssummor på försvaret och alldeles för ofta hamnade de i fickorna på generaler och företag som arbetade åt försvaret. John Hays iakttagelse 1870 att ”den spanska armén från general till korpral är genomsyrad av sammansvärjningar” var lika sant sex årtionden efteråt. Armén var korrupt, ineffektiv och lojal bara mot den sorts regering som inte kränkte intressena hos de samhällsklasser officerarna härstammade från.

Republiken kände till detta, men iakttog en generositet gränsande till dårskap. Man erbjöd sig att låta alla officerare som var missnöjda med republikens principer få återgå till reserven med full lön. Åttatusen officerare utnyttjade den möjligheten att obehindrat kunna ägna sig åt att på kaféerna viska och konspirera mot den nya regeringen. Även Azañas folkfrontsregering lät armén och *Guardia Civil*, en polisiär specialstyrka med 30 000-40 000 man, hållas. Först sent omsider, strax före resningen i juli, tog regeringen initiativ till en del milda åtgärder. Man förflyttade general Francisco Franco, som Gil Robles utnämnt till överbefälhavare, till Kanarieöarna och general Goded till Balearerna. Där fick de tillfälle att konspirera för att störta regeringen. Genom att förflytta dem ville Madrid varna för att något värre kunde vara i beredskap för illojala officerare. De tog varningen på allvar och planerade revolten. De hade svurit en ed om lojalitet mot Spaniens regering och landets konstitution. Nu planerade de att med våld störta den regeringen, som bara helt nyligen vunnit folkets stöd. Det har heller inte hindrat många utomlands, som högt och ljudligt säger sig vara mot att regeringar störtas med våld, att sympatisera med och hjälpa de spanska rebellerna. Detta motsägelsefulla agerande skulle förtjäna en mer utförlig kommentar om det inte vore så att politiken redan är så fylld av hyckleri. Företrädarna för ”lag och ordning” är emot våldsamma attacker på regimer som tjänar deras syften, men applåderar militärrevolten i Spanien mot en regim de ogillar.

¹⁵ Gil Robles är mest känd som ledare för det katolska *Confederación Española de Derechas Autónomas*, **CEDA**, som var en federation av högerpartier, där *Acción Popular* (AP) ingick.

Från första början av arméns uppror har katolska kyrkan i Spanien stått i rebellernas tjänst. Några präster på republikens territorium stöder ihärdigt regeringen och i Baskien har katolikerna vänt sig mot Franco. Men i det stora hela har den katolska hierarkin anslutit sig till dem som rest sig för att med våld störta en legalt upprättad regering.

Med tanke på katolska kyrkans historia i Spanien hade något annat varit uppseendeväckande. Under monarkin var kyrkan en etablerad institution, en gren av regeringen, och varje präst från ärkebiskopen ner till den enklaste fadern i någon avlägsen by stod på statens avlöningslista. Skolan låg till stor del i händerna på kyrkan. Ändå var så mycket som 60 till 70 procent av befolkningen icke läs- och skrivkunnig i en del provinser och Spanien var på upplysningsområde ett av de mest efterblivna länderna i Europa. Inte heller fanns någon hög kultur i de stora klostren och samfundet. Kyrkan hade blivit fet och dekadent. Lawrence A Fernsworth, katolik och korrespondent för *The Times* i London, skrev i oktober 1936 i en artikel i *Foreign Affairs* att ”kyrkan var lierad med staten, men folket betraktade staten som sin förtryckare. I varje fall var det så de icke läs- och skrivkunniga och hungrande massorna såg det. Dessutom bidrog kyrkan till en kraftig återlåtning av landets ekonomiska resurser. Landet var övertungt av präster – varje dag kunde man se sexton till tjugo av dem på någon enkel begravning, var och en i färd med att samla in kollekt”.

Katolska kyrkan var en av de största jordägarna i Spanien med stor betydelse ekonomiskt. Den drev hotell och fabriker, ägde varuhus, en rad kraftverk, tidningar, osv och representerade åtskillig anhopning av kapital. Dess ställning i staten och ekonomiska aktiviteter bestämde dess politiska sympatier. Och de bestämde i sin tur folkets inställning till den. Kyrkan betraktades som bara ännu en del av det rådande systemet.

”Under den konstitutionella monarkin och som en relik från ålderdomliga relationer mellan kronan och kyrkan hade kungen och regeringen i hans namn rätt att utnämna biskopar. Denna rätt gav upphov till föga uppbyggliga intriger och sedvänjan, lika lite uppbygglig, att klassa biskopar till olika stora namn. En viss biskop var känd för att vara Minister X man, en annan tillhörde Y, premiärministern. Systemet för upphöjelse, i sig legalt, bidrog långt i från till att verkliga andliga ledare blev utsedda. De utkorade var, med få undantag, alltför insyltade i världsliga frågor, alltför nära knutna till stora namn, till adelns värld och den höga bourgeoisie som omger den innersta kretsen av makt och samhällsliv. Biskoparna tillbringade för lite tid med folket och för mycket med folk i hög ställning. Deras värld handlade om ’det världsliga’ och ibland rent av om det som utspelades på ytan”, skrev José María de Semprún Gurrea, medlem av det konservativa partiet och lärare i rättsfilosofi vid universitet i Madrid, i en artikel i den franska katolska tidskriften *Esprit*. Klyftan var därför stor mellan kyrkan och folket. Den katolska hierarkin struntade i massans behov. I en artikel i *Church Times* den 26 februari 1937 skrev den anglikanske biskopen av Gibraltar: ”Katolska kyrkan i Spanien har misslyckats, och det på ett bedrövligt sätt, att på ett trovärdigt sätt ge nationen en bild av kristenheten.” I Pueblo del Río frågade jag 1934 kvinnorna vad de ansåg om kyrkan. Svaret blev: ”Kyrkan gör inget för oss. Kyrkan är för de rika. Vi är morer”, dvs hedningar.

När republiken infördes fortsatte den under en tid att betala reducerade subsidier till kyrkan. Men kyrkan skildes från staten och skolgången blev sekulär. Så ser det ut i de flesta västliga länder och katolikerna där har accepterat det, men i Spanien ledde det till att katolska kyrkan orubbligt skulle vända sig mot de liberala krafterna. Öppet och fördolt bekämpade den kyrkliga hierarkin republiken från allra första början till den dag Francos militär slog till. 1936 sade premiärminister Azaña till mig angående kyrkan i Spanien. ”Den som kämpar längst fram kan få en kula.” Kyrkan var konservativ och motståndare till folkfronten. Den hade en politisk roll och behandlades därför som en politisk motståndare. Kyrkan i Spanien ”skördar bara vad den sät” hette det i en rapport som antogs vid det 89:e årliga mötet med metodistkyrkans biskopskonferens i New York East den 13 maj 1937.

När generalerna revolterade var det naturligt för den kyrkliga hierarkin att göra gemensam sak med dem. Från allra första början av inbördeskriget har biskopar välsignat Francos trupper, präster i prästmundering har burit vapen mot republiken och Franco har använt kyrkor som fort och vapenförråd. Det är fakta som är väl dokumenterade och inte går att förneka. Här är vad G L Steer, den berömde brittiske korrespondenten för *New York Times*, skrev den 19 maj 1937: ”Upprorssidan hade intagit en kyrkogård och en kyrka. Klockan tio kunde jag på 400 meters avstånd se deras automatvapen i kyrktornet.” De som var lojala mot republiken försökte förstås förstöra den kyrkan.

Men redan före inbördeskriget hade folkets fientlighet varit stor mot kyrkan. Själv beklagar jag att kyrkor och kloster bränts ner. Men känslomässiga reaktioner har liten betydelse. Att spanjorer spontant plundrade religiösa institutioner och dödade präster – antalet har överdrivits av sensationspressen – är en viktig social företeelse som bara kan betyda att kyrkan inte hade något grepp över deras sätt att tänka, att folket såg attacker på kyrkan som en del av försvarskampen mot fascismen. Detta var oundvikligt eftersom prästerskapet gett intryck av att fullständigt sluta upp bakom reaktionen.

Katolska hierarkier utomlands och Vatikanen har definitivt ställt sig bakom Francos uppror mot den författningsenliga makten. Den 1 februari 1937 skrev *Osservatore Romano*, Vatikanens officiella organ: ”Vi kan inte säga när Franco kommer att ta Madrid. Vi kan bara hoppas att det blir snart.” Överallt har katoliker försökt röra upp känslor mot republiken. På samma sätt har det sett ut i Spanien. När kardinal Hayes i New York säger att en seger för ”de radikala elementen” i Spanien skulle utgöra ”ett hot mot all civilisation” (*New York Post*, 11 mars 1937) är det bara en avspeglning av den långt mer våldsamma hållningen hos hans spanska bröder.

Katolska kyrkans inställning kommer att skada katolicismen i Spanien oavsett hur det går i inbördeskriget. Den katolska kyrkan i Spanien kämpar på Francos sida till men för sig själv. Franco kommer att gå till historien som den som bombarderade civila i Madrid och i det katolska Baskien, som importerade de avskydda morerna och utländska arméer. Han kommer att bli känd som generalen som startade ett uppror som ödelade stora territorier och resulterade i att hundratusentals män, kvinnor och barn dödades. Spanien kommer inte att förlåta honom även om han segrar. Spanien kommer heller inte att förlåta hans kyrkliga medhjälpare. Francos händer är röda av blod. Den katolska hierarkin håller uppe dess händer. Katolska kyrkan i Spanien kommer att bli förlorare oavsett vad som händer. *Catholic Herald* i London uttryckte detta på ett milt sätt den 21 augusti 1936: ”Ett är säkert, kyrkan har inget att vinna på att krypa tillbaka till makten under Francos bajonetter. Bara en rejäl andlig upprepning och pånyttfödelse kan rädda katolicismen i Spanien.” En del tvivlar på att ett prästerskap som lett sina följeslagare in i Francos läger är i stånd till en sådan andlig uppräckning. Protestantismen, som hade en del anhängare i Spanien och som förföljs av Franco, kan komma att skörda lite av fördelarna när freden återställs. Men i stort kommer religionen att bli lidande. Det stöd katolska präster har gett rebellen Franco har chockat många sanna katoliker.

Runt om i Europa ställs Vatikanen i fascismen inför en rivaliserande och fientlig filosofi. I Tyskland bekämpar den fascismen. Men i Spanien stöder den fascismen och i Spanien går den armkrok med anti-katolska nazistiska styrkor. Detta kommer att plåga den framdeles.

Alliansen mellan kyrka, armé, industri och jordägare företrädde en minoritet. Det kunde inte finnas något gemensamt mellan Franco och miljonerna av undernärda bönder, eller mellan Juan March, Francos uppbackare bland företagarna, och de radikala arbetarna i Bilbao och Barcelona. Den överväldigande massan av Spaniens 28 miljoner invånare hade mycket liten anledning att känna någon tacksamhet mot feodala baroner, företagare, höga generaler och biskopar.

II. Inbördeskriget

1. Folket tar ställning

Francos revolt förkastades därför omedelbart att det stora flertalet i Spanien. I de viktiga städerna Barcelona, Madrid, Valencia, Bilbao och Alicante, och i hundratals stora och små byar, tog medborgarna, bokstavligen inte beväpnade med inte mycket mer än käppar och stenar, över garnisonerna och förklarade krig mot general Franco. Denna företeelse, som inträffade både på vad som nu är republikens territorium och på Francos, har värtaligt bekräftats av rebellerna i en viktig broschyr med titeln "Kommunisternas grymheter", utgiven i London "på uppdrag av den Utredningskommission som regeringen i Burgos utsett". I Almendralejo i provinsen Badajoz heter det att "arresteringar [av "anti-röda"] ägde rum mellan den 18 juli och 6 augusti, fram till strax innan trupperna gick in i staden" – vilket innebär att den civila regeringen fortsatt att kontrollera den tills Franco fört in sina morer från Afrika. Antequera, i provinsen Málaga, "upplevde ett terrorvälde som varade från den 18 juli till den 12 augusti". Samma i Azuaga, i provinsen Badajoz, som "från den allra första dagen av militärens resning, mellan den 18 juli och 24 december ... var i händerna på kommunistiska element". Och Burguillos del Cerro, i provinsen Badajoz, "var i de rödas händer från 15 juli till 14 september, då den nationalistiska armén tog kontrollen över det".

Vidare, "kommunisternas välde i Espejo, i provinsen Cordoba, varade från 22 juli ... till 25 september, den dag då våra segerrika trupper intog staden". "I två månader var invånarna i Ronda, i provinsen Malaga, under kommunisternas kontroll." El Saucejo, en stad med 6 588 invånare i provinsen Sevilla, "intogs den 4 september av de nationalistiska styrkorna". Tills dess hade republikens anhängare styrt denna ort, som ligger i hjärtat av Francoland. Sådana exempel kunde mångfaldigas i det oändliga. Utifrån vad Francosidan själv säger ville spanjorerna inte ha Franco. Det fanns inte ett enda exempel på att civilbefolkningen reste sig och tog makten i upprorssidans namn.

Det bör noteras att "nationalistisk" i den betydelse det används i denna rebellbroschyr är lika med morer och främlingslegionärer, medan "kommunistisk" är synonymt med folkfronten, som består av många partier, bl a några starkt antikommunistiska. På sidan 155 talas således om "CNT:s kommunistiska milis". Men CNT är en anarkosyndikalistisk organisation.

Under upprorets första fas, senare delen av juli och början av augusti, hade Franco faktiskt förlorat inbördeskriget. Folket ställde sig mot honom och gjorde framgångsrikt motstånd mot hans upproriska spanska soldater. Men rebellerna var i stånd att snabbt föra över icke spanska trupper till Spanien och detta, tillsammans med insatserna av de tyska och italienska flygplan som Franco hade till sitt förfogande tre dagar efter resningen, skulle snart få vinden att vända till republikens nackdel.

Den lojalistiska [dvs republikanska] armén bestod av lokala miliser, som anslöt sig till armén för att de ville slåss för ett nytt Spanien och mot fascismen. De saknade emellertid militära kvaliteter. Sedan Napoleonkrigen hade Spanien inte varit med i något krig. Befolkningen hade ingen militär träning och ingen militär psykologi. Årskullen av värnpliktiga var liten. Nästan alla officerare och uppskattningsvis 90 procent av manskapet i den reguljära armén gick över till Franco. Miliserna var entusiastiska och hängivna, men saknade erfarenhet och hade få vapen.

Inte ens när inbördeskriget pågått ett halvår hade alla lojalistiska soldater egna gevär. Bristen på gevär de första månaderna ledde till mången katastrof. Mexiko levererade 20 000 gevär när situationen var som svårast, men det var inte tillräckligt. Vid fronten såg jag ofta vapen märkta "Oviedo 1896". Automatvapen var sällsynta liksom artilleri. I början hade regeringen inga flygplan. Senare organiserade den berömde franske författaren André Malraux en skvad-

ron som svarade för viktiga insatser. Den skulle emellertid inte ha mycket att sätta emot det stora antal bomb- och jaktplan som flögs in från Tyskland och Italien.

I detta läge hade Francos armé inga större svårigheter att snabbt avancera från Badajoz till Merida, till Cáceres, till Talavera de la Reina, till Toledo och till utkanterna av Madrid. Den 6 november stod rebellerna vid huvudstadens portar.

Samtidigt hade rebellerna installerat en regering i Burgos. I officiella dekret av den 3 augusti, 26 september och 28 september upphävdes Azañas jordreformer från början av året och all jord som delas ut till jordlösa bönder återlämnades till jordägarna. Ett påbud angav att undervisningen inte längre skulle vara sekulär. Däremot blev religiös undervisning obligatorisk i alla skolor. Republikens fana ersattes också med monarkins. Franco hade därmed åter visat vem han var. Han var bakåtsträvande. Spanska folket kände mycket väl till alla sorters Franco. Franco behövde inte lova spanjorerna något, för de visste av hans förflutna vad han hade att erbjuda i framtiden. Nationens majoritet hade avvisat Franco och reaktionärer av hans sort i valet den 16 februari 1936. De hade förkastat honom i juli när de besegrade hans upprorsstyrkor i Barcelona, Madrid och på andra håll. De förkastade honom dagligen på alla sätt. I själva verket var varje dag valdag i Spanien. Det finns många sätt att rösta på och att släppa ned en valsedel i en urna är lättast, men inte alltid det mest övertygande sättet att göra det på. 1917 hade Lenin sagt att "tsarens armé röstade för fred med sina ben. Den flydde ur skyttegravarna". Ofta när jag åkte runt i Spanien under inbördeskriget hände det att bönder som höll på med åkerbruk släppte sina plogar när de såg bilen, höjde en knuten näve och ropade "Salud!" De bönderna visste inte vem jag var. Jag for förbi dem på någon sekund. Men de kände ett inre krav att rösta den morgonen, eller den eftermiddagen, för demokratin. Under september och oktober då Franco stadigt trängde närmare Madrid kunde jag dagligen se hela byar evakuera inför hans framryckande styrkor. Så fort han närmade sig ett samhälle samlade huvuddelen av invånarna ihop sina magra tillhörigheter och kärror dragna av mulor eller hundar, satte gamla mor- och farmödrar och små barn högst upp och begav sig i riktning mot Madrid. De visste inte vart de var på väg. De fick sova vid väggkanten. De hade varken pengar eller mat. De visste inte vad som väntade under morgondagen. Men en sak visste de: de ville inte leva under Franco. Evakueringen var en misstroendeomröstning mot rebellerna. Det var en röst för republiken.

Försvaret av Madrid är också en folkomröstning. General Mola hade skruttat med att han den 12 oktober, "Día de la Hispanidad" [Spanskhetens dag], den dag då Columbus upptäckte Amerika, skulle dricka kaffe på ett kafé i Madrid. I enlighet med den bästa av spanska traditioner att tillkännage militära segrar i förväg förklarade Franco också att han skulle erövra Madrid den 7 november, årsdagen av ryska revolutionen. Sedan tillkännagavs det officiellt att morerna skulle tåga in i den katolska huvudstaden på juldagen. Men Madrid håller fortfarande ut.

2. Undret i Madrid

Undret i Madrid kan bara förstås genom civilbefolkningens attityd. Under belägringen kunde jag vilken kväll som helst när trafikbullret avtagit öppna fönstret till mitt hotellrum och tydligt höra smattret från automatvapnen och enskilda gevärsskott. En kväll vid återkomsten från fronten fick jag en mycket klar bild av hur nära Madrid fienden stod – spårvagnarna med fönstren blåmålade för att hålla inne ljusskenet hade stannat när utgångsförbudet trätt i kraft och stod stilla på huvudgatorna och torgen i Madrid, för spårvagnsstallarna var i händerna på Francos styrkor. Från de flesta ställen i Madrid är det 20 minuter till fots att komma till skyttegravarna. Madrids öde vilar därmed på kvinnorna. Jag har sett dessa kvinnor, för det mesta klädda i svart, stå i kö på morgonen för att få se magra ransonerna av ärtor, ris, matolja och bröd. Ofta stod dem fem i sida i en 300 meter lång kö. Inte långt därifrån låg deras män,

eller bröder, eller söner, under beskjutning av rebellerna. Deras släktingar hade kanske blivit dödade eller sårade igår. De hade lämnat de äldre barnen hemma. Kanske skulle de komma hem och finna deras kroppar krossade under hus som bombats av tyskt och italienskt flygvapen. Bränsle var det lika ont om som mat och vattnet var avstängt åtminstone tio av dygnets tjugofyra timmar. Kvinnorna väntade tålmodigt i timmar, ofta med spädbarn i armarna. Det har hänt att fientligt flyg fällt bomber på sådana köer, bomber i form av stålcyllindrar med 100, eller 200, eller 500 pund sprängämnen. Kommer man till en sådan scen strax efter bombanfallet stöter man på utspridda lemmar, hjärnor och inälvor fastsmetade i vägarna och rester av människokroppar utströdda i alla riktningar. Påfrestningen är oerhörd på kropp och själ. Dessa kvinnor i Madrid är martyrer och hjältar. Om tiotusen kvinnor i huvudstaden reste sig upp i protest och tågade i armarna på Franco skulle belägringen av Madrid vara över och Franco herre över Spaniens huvudstad. Men kvinnorna, och männen, röstar ”nej” till Franco. En folkomröstning förseglad i blod, en demokrati till priset av ett stort antal människoliv. Och i stället för depression råder kampglöd och segervisshet i Madrid. När soldater tågar fram på gatorna på väg till fronten hälsar dessa svartklädda kvinnor i köerna dem med knutna nävar och ropar ”¡No Pasarán!” – de ska inte ta sig igenom. Militären utför en order av civilbefolkningen när den håller staden mot rebellerna. ”Madrid ska bli fascismens grav”, stod det på plakat runt om i Madrid när Francos trupper närmade sig. Stämningar som gav styrka åt de soldater i republikens tjänst som stred i utkanten av staden. Männen kunde inte vara mindre modiga än dessa kvinnor.

3. Utländsk medverkan

Andra faktorer stärkte republikens armé. Under större delen av oktober var regeringsstyrkorna praktiskt taget helt utan stöd av något flyg. Dag efter dag följde Franco följande procedur: Hans Junkers och Capronis bombade en by eller någon av republikens ställningar. Sedan drog morerna in och ockuperade den. Francos överlägsenhet vad gällde artilleri, automatgevär och gevär var också enorm. I oktober hade lätta italienska stridsvagnar gjort entré. I månader hade Noninterventionskommittén sammanträtt i London. Tyskland, Italien och Portugal hade gått med på att inte leverera vapen till Spanien. Men kommittén hade i själva verket blivit till åtlöje. Hela världen kände till att Hitler och Mussolini glatt överträdde överenskommelsen. Den innebar att medan Frankrike, England och andra verkligt neutrala länder vägrade att förse den legalt upprättade regeringen i Spanien med vapen, vilket den enligt den internationella rättens alla principer hade rätt till, försåg fasciststaterna oupphörligt upprorssidan med vapen. Oavsett tanken bakom var noninterventionspakten till stor nackdel för republiken.

Den 7 oktober meddelade följaktligen den sovjetiska regeringens representant i noninterventionskommittén i London att ”hans regering misstänkt att den situation som uppstått genom de upprepade kränkningarna av överenskommelsen skulle göra den mer eller mindre icke existerande och att den inte under några omständigheter tänkte låta överenskommelsen bli en skärm bekom vilken doldes den militära hjälp några av medlemmarna av kommittén gav till rebellerna”. Den sovjetiska regeringen förklarade därför att om inte brotten mot överenskommelsen omedelbart upphörde skulle Moskva betrakta sig självt som fritt från alla de förpliktelser överenskommelsen innebar. Nyheten om detta uttalande utlöste utbrott av gläds i Spanien och Ryssland. Sovjetunionen hyllades som Spaniens bästa vän och tidningarna fylldes av entusiastiska ledarkommentarer och optimistiska kommentarer. Den 16 oktober skrev Josef Stalin: ”De arbetande klasserna i Sovjetunionen uppfyller enbart sin plikt när de ger all tänkbar hjälp till Spaniens revolutionära massor. De förstår att om Spanien befrias från de fascistiska reaktionärernas ok är det inte bara något som angår spanjorerna utan en fråga som berör hela den progressiva mänskligheten.” De konkreta verkningarna av dessa tillkännagivanden blev märkbara tredje veckan i oktober i form av flygplan och stora, snabbgående stridsvagnar. Francos välde i luften var inte längre obesträtt. Den känsla av underlägsenhet och hjälplöshet

som uppstår hos en soldat som får uppleva att hans regemente oupphörligt utsätts för bombanfall medan den egna sidan saknar flygvapen ersattes nu av en känsla av stolthet och glädje. En kraftig höjning av moralen blev fallet i den spanska armén.

Hjälpt kom också från utländska intellektuella och arbetare. Men den republikanska sidan led brist på stormtrupper bestående av erfarna soldater. Flera månader efter Francos uppror organiserade därför kommunistiska organisationer i Frankrike och andra länder en Internationell brigad där veteraner från världskriget och män som gjort sin värnplikt i arméerna i Europa anslöt sig för aktiv tjänst i Spanien. Där fanns många kommunister, många italienska socialister, belgiska socialister och antifascister icke anslutna till något parti. De hade samtliga vänt sig mot fascismen på möten, demonstrationer, genom att sprida litteratur, osv, i sina hemländer. Nu flyttade de scenen för sina aktiviteter till skyttegravarna i Madrid, men samtidigt riktade de elden mot fascismen på hemmaplan, för man förstod att en seger för Franco skulle vara lika med en seger för Hitler och Mussolini och därmed för fascismen i allmänhet. Spanien hade blivit avgörande för den politiska och sociala framtiden i Europa. Männen i de Internationella brigaderna om legalt och illegalt. En del hade vandrat miltals, smugit sig över gränser och nått fram till rekryteringslägren med skavsår och utan pengar. De kom som en hälsning från jordbruk och bagerier och stålverk. De kom också som en hälsning från universitet och skyddade hem och platser. Med härdade proletärer kom män som Ludwig Rena, tysk aristokrat som suttit fånge hos nazisterna och en framstående författare; Lukach, ungersk författare och krigsveteran som fick generals rang; Ralph Fox, brittisk kommunist och författare som skrivit en bok om Lenin, många brittiska poeter, sonen till en brittisk konteramiral och andra. De var samtliga frivilliga, den moderna industriälderns Lafayette. Precis när Madrid höll på att falla i Francos knä kastade sig en första enhet ur de Internationella brigaderna, 1 900 man stark, in i striden. För första gången hejdades morerna. För första gången såg milismedlemmarna hämlarna och ryggarna på Francos soldater. Spanjorerna insåg att det gick. Internationella brigaden blev en praktisk skola för spanska enheter. Milismedlemmarna lärde sig att tycka om sina utländska kamrater och stred som bäst när några av deras egna kompanier och bataljoner slogs samman med sektioner av de Internationella brigaderna. Den Internationella folkfronten mot fascismen hade blivit realitet. Internationella krigade hävdade sig inte bara genom sina egna insatser utan också genom att öka stridsförmågan hos tusentals spanjorer.

Internationella brigadens storlek har kraftigt överdrivits, delvis som en sorts hyllning till dess militära insatser, delvis också i ett försök att motivera ytterligare enheter av tyskt och italienskt infanteri. Men i mitten av januari 1937 uppgick inte Internationella brigaden till mer än 13 000 man och aldrig har det handlat om mer än 20 000. Ändå har den skrivit en ärorik sida i historien om spanska inbördeskriget.

Den 6 november flydde regeringen från Madrid till Valencia. Den junta, eller försvarskommitté, som tog över tyngdes av den dubbla bördan av att stå emot Franco och underhålla en hungrande, frusen, sönderbombad stad påfylld av hundratusentals flyktingar. Den gjorde så bra ifrån sig att många i dess närhet började se Juntan som Spaniens provisoriska revolutionära regering. Snart skulle emellertid anseende och auktoritet ha återgått till Caballeros regering. Bara den kunde skicka de förstärkningar, den ammunition, den mat och de pengar som behövdes om inte Madrid skulle falla och sakta men säkert återställde den också kontrollen över resten av det Spanien som förblivit lojalt mot republiken.

Innan belägringen av Madrid pågått en månad stod det klart att Franco inte kunde inta staden med de begränsade styrkor han förfogade över. Han hade stora förråd av vapen och annan utrustning, men för få män. Morerna och främlingslegionen decimerades i envisa attacker på staden och förstärkningar gick inte att få. De flesta spanjorer vägrade strida för honom och de som tvingades in i rebellernas led visade sig vara opålitligt material. I detta läge – kring

mitten av december 1936 – hade Franco förlorat kriget en andra gång. Han kunde inte avancera och att bli stillastående var katastrofalt. Det fanns bara en lösning: han vädjade till Italien och Tyskland om soldater. Praktiskt taget samtliga piloter och stridsvagnsförare på Francos sida var tyskar eller italienare. Även många av hans artillerister var italienare eller tyskar. Men fascistmakterna hade inte skickat några verkliga stridsenheter till Spanien. Nu begärde Franco detta och Hitler och Mussolini gick med på det. Siffrorna är givetvis om-
tvistade. Ändå går det att med trygghet säga att Tyskland skickade dit inte mindre än 10 000 och kanske så många som 20 000 välutbildade soldater till Francos ställningar, medan Mussolini var mer generös och svarade för 50 000 och kanske så många som 80 000 eller 90 000. Portugal gjorde också sitt.

Sovjetunionen har inte skickat några soldater till republiken. Som mest finns något dussin sovjetmedborgare i Internationella brigaden och flera hundra f d vita eller kontrarevolutionära ryssar som kommit från Frankrike och nu ville ge bevis för en ändrad politisk inställning. Deras mål är att kunna återvända till Moskva via Madrid. I andra avseenden var däremot det militära stöd republiken fick av Sovjetunionen liknande det som Franco fick av Tyskland och Italien. Båda sidor fick flygplan (plus piloter), stridsvagnar, kanoner och automatvapen av sina utländska vänner.

Ändå skiljer sig fascisternas intervention i Spanien fullständigt från Sovjets hjälp till folkfronten. Regeringen i Valencia har offentligt sagt att den har belägg för att samtal ägde rum i Rom 1934 mellan Mussolini och reaktionära spanska politiker varvid Il Duce åtog sig att medverka till att med våld störta den spanska republiken och återinföra monarkin. Uppgifter finns till stöd för hypotesen att Tyskland och Italien i förväg fick informationer om den kupp Franco planerade mot Madridregeringen. General Sanjurjo, som låg bakom en misslyckad resning av armén i augusti 1932, var tänkt att leda revolten 1937, men det flygplan han färdades i från Lissabon till rebellterritorium störtade. Kort före den 17 juli hade han varit i Berlin och Franco själv hade kontakter med representanter för Tyskland. Påståendena om att de i förväg känt till planerna är långtgående och de slutgiltiga bevisen får anstå tills ytterligare dokumentation hittats. Det är emellertid känt att Italien tre dagar innan revolten inleddes levererade sex militärflygplan till Franco i Spanska Marocko. Tre av dem störtade i Franska Marocko och generalguvernör Victor Denain rapporterade till Paris om vilken sorts flygplan det rörde sig om och uppgav att piloterna fått sina order den 15 juli (*Manchester Guardian*, 16 mars 1937). Tyskt och italienskt flyg vaktade moriska soldater från Marocko till Spanien under andra halvan av juli. Och läget kan sammanfattas på följande vis: så snart en illojal general rest sig mot sin regering var de två utländska makterna redo att förse honom med vad som behövdes för att kunna segra. Utifrån etablerade borgerliga regeringar skulle detta vara det allra farligast tänkbara. I en liknande situation skulle det tyska Henleinpartiet i Tjeckoslovakien kunna inta några byar och städer i provinser som gränsade till Tyskland och därefter uppmana *Reichswehr* att komma till undsättning. Det skulle snabbt kunna leda till krig i Europa. När Tyskland och Italien nu, förutom leveranser av militär utrustning, också förde över hela regementen av vältränade soldater till spansk mark stod omvärlden inför vad som var lika med en fullskalig invasion av en utländsk stat, som inte gjort sig skyldig till någon brottslig handling eller ens någon obetydlig kränkning av någon av de regeringar som invaderat. Det är länge sedan avtal upphört att tas på allvar i internationell politik. Men vid öppna och cyniska brott mot lagar, regler och pakter har det som nu hänt i Spanien ingen motsvarighet under efterkrigstidens anarki.

Däremot efterlevde Sovjetunionen skrupulöst överenskommelsen om nonintervention, som man undertecknat tillsammans med ett stort antal andra länder, bl a Tyskland, Italien och Portugal. (Sovjetiska fackföreningar bidrog emellertid i början av inbördeskriget med livsmedel och kläder till sina spanska arbetskamrater till ett värde av många miljoner guldjubil.)

Det var först i oktober, då sammanbrottet för noninterventionspolitiken var uppenbar, som Sovjet började hjälpa den spanska regeringen med krigsmateriel, något som spanjorerna enligt internationell lag hade rätt att göra ohämmat.¹⁶

Sovjets hjälp till den republikanska sidan hade också andra motiv än de som fasciststaterna erbjöd Franco. Det har uppgetts att Franco gett Tyskland och Italien löften om monopol på koncessionerna i järngruvorna i Bilbao, kvicksilvertillgångarna i Almadén nära Ciudad Real, Río Tintos koppargruvor och andra mineraltillgångar i Spanien. Det var logiskt att rebellerna vid en seger skulle vilja kompensera ammunitionsleveranserna genom att bevilja Tyskland och Italien särskilda privilegier i utnyttjandet av landets rikedomar. Som Londontidningen *The Economist* uttryckte det den 15 maj 1937: ”En regering som kommit till makten (och förmodligen fortsätter att hållas under armarna av) på tyska och italienska bajonetter och bombplan skulle inte ha några större möjligheter att motsätta sig utländskt inkräktande på Spaniens naturtillgångar.” Rapporter har också talat om löften om inflytelsesfärer och rent av kolonier till Tyskland och Italien. Således ska ögruppen Balearerna vara utlovade till Italien och det är välkänt att italienska trupper och agenter gjort sig mycket hemmastadda på ön Mallorca. En del av dessa planer skulle gå ut överlämna Kanarieöarna till tyskarna eller kol- och flottbaser där plus en preferensbehandling i Spanska Marocko, som Tyskland på *Kaiserns* tid visat stort intresse för.

Men det som står på spel i Spanien handlar om mer än sådana viktiga aspekter. Spanien har ett ovärderligt geografiskt läge, i synnerhet för Italien. Ett fäste i Spanien eller vänskap med en underdånig spansk regering skulle kunna bli avgörande i ett kommande krig. Genom erövringen av Etiopien har Italien blivit en aktiv, och allt viktigare potentiell, rival till det brittiska imperiet och om Rom skaffade sig positioner i Spanien skulle det öka landets kontroll över västra Medelhavet. Av liknande skäl skulle Tyskland gärna skaffa sig förskansningar i Spanien och Marocko.

Italien och Tyskland satsar på expansion och manövrerar i Spanien för nya strategiska positioner. Spanska inbördeskriget har i det avseendet upphört att enbart vara en kamp mellan två inrikespolitiska grupperingar och fått mycket av karaktären hos en internationell konflikt. Det första slaget i andra världskriget står nu i Spanien. En seger för Franco vore en seger för Hitler och Mussolini. Fascisternas intervention i Spanien är inte någon isolerad företeelse. Den ingår i en kedja av händelser som började när Japan i september 1931 tågade in i Manchuriet. Den lätthet med vilken Tokyo kunde genomföra denna kränkning av främmande territorium och ineffektiviteten i protesterna från andra stormakter och Nationernas förbund bidrog när Mussolini i oktober 1935 bestämde sig för att attackera Etiopien. Trots de försök Nationernas förbund och Storbritannien gjorde för att hejda honom visade Mussolinis triumf i Östafrika att Hitler inte hade något att frukta om han struntade i internationella avtal och militariserade Rhenlandet. Den 7 mars 1936 gjorde han också det. Denna avgörande händelse skedde så smidigt att både Hitler och Mussolini blev övertygade om att de nu kunde trotsa resten av världen, i synnerhet om de agerade tillsammans. Detta var förhistorien till deras intervention i Spanien och det faktum att de inte heller där stötte på något större motstånd från England och Frankrike ökade bara på deras växande förakt för de obeslutsamma demokratierna. En fascistisk seger i Spanien skulle därför visa att i dagens Europa vinner den som vågar. På grund av Tysklands och Italiens storlek kan dessa länder därefter inleda andra äventyr där de fördelar de skaffat sig i Spanien skulle förse dem med ytterligare fördelar. De demokratiska makterna skulle vara i fara.

¹⁶ Om Sovjetunionens bevekelsegrunder för att ingripa i det spanska inbördeskriget m m, se dokumentsamlingen [Stalin, Komintern och den spanska revolutionen](#) och [Från en klippbrant](#) av S Kotkin.

I Storbritannien och Frankrike var detta sanningar som många fattade. Kapten B H Liddell Hart, välkänd brittisk militär expert, har exempelvis uttryckt oro för ”denna imperiets livlina” om fascisterna skulle segra i Spanien. ”Risken är så uppenbar”, sade kapten Hart (se *Manchester Guardian* 15 april 1937), ”att det är svårt att förstå den iver med vilken en del av de mest röststarka patriotiska delarna av den brittiska offentligheten uttalar en önskan om framgång för rebellerna. Ett militärstyrt Spanien lierat med fascistmakterna kan komma att göra Gibraltar omöjligt att hålla och rent av hota vår passage runt södra Afrika med en flygbas på Kanarieöarna. Hotet skulle bli ännu värre om en fientlig flyg- och ubåtsbas upprättades på Balearerna.” Men de som bestämmer om brittisk politik slets mellan sin önskan att skydda det brittiska imperiet genom att omintetgöra tyska och italienska planer i Spanien och sin misstro mot republiken, som de betraktade som kommunister eller som början till kommunism. Denna ekonomiska och klassmässiga förutfattade mening förlamade normal brittisk strävan att hindra fienderna till imperiet att öka trycket mot det. Risken för att Tyskland och Italien skulle skapa en ny front söder om Pyrenéerna, som skulle kunna visa sig katastrofal för Frankrike i händelse av en tysk attack i Alsace [tyska: Elsass] och att italienska trupper på Balearerna kunde sätta stopp för Frankrikes möjligheter att ta hem koloniala styrkor från Nordafrika, borde också i Frankrike ha skapat överväldigande sympatier för den spanska republiken inom bourgeoisien. Detta i förening med det starka stödet för den spanska regeringen bland de franska fackföreningarna borde ha resulterat i mer konkreta uttryck än överenskommelsen om nonintervention. Men även här var det en förutfattad ekonomisk syn på den republikanska sidan som stod i vägen för nationens behov. Följden var att både Frankrike och England uppvisade en personlighetsklyvning i synen på spanska inbördeskriget. Delade sympatier var särskilt uppenbart i Englands fall, där sympatierna ofta skiftade utifrån krigsutvecklingen. I början när Franco såg ut att gå mot en säker seger lutade briterna känslomässigt åt hans sida. Senare skulle det tappra försvaret av Madrid få briternas sympatier att svänga åt andra hållet. På grund av den balans de styrande i England anser att de måste hålla för att skydda det brittiska imperiet och vad de anser vara sin plikt i försvaret av kapitalism uppstår alltid en viss osäkerhet. Om England och Frankrike verkligen var antifascistiska på hemmaplan skulle de inte ha några svårigheter att följa en antifascistisk utrikespolitik. Men de är inte tydligt antifascistiska och saknar därmed den bestämdhet som kunde ha gynnat republikens sak. I själva verket har deras inställning snarare resulterat i att Francos som gynnats.

Sovjetunionen däremot hade inga sådana problem. Antifascistiskt till sin filosofi och samhällsstruktur behövde man inte genomgå någon inre kamp innan man bestämde sig för var sympatierna låg i fallet Spanien. Det fanns frågor som rörde snabbhet och tekniska problem. Känsliga diplomatiska formaliteter måste iaktas så att inte det stöd republiken fick av Sovjet i nästa stund motverkades av den fientlighet det orsakade i England och Frankrike. Bolsjevikerna var framför allt oroade för att en seger för Hitler och Mussolini i Spanien kunde påskynda ett andra världskrig. Moskva avskyr krig. Man har inget att vinna på krig. Man hade givetvis inga territoriella anspråk i Spanien. Rysslands agerande på republikens sida i Spanien handlar om att förhindra krig. I ett läge med omfattande internationell upprustning och spänning är det inte lönt att tala fred eller längta efter fred. Enda sättet att uppnå fred är att stoppa de fascistiska angripare som ställt till med krig och med största sannolikhet också kommer att vara de som ställer till med fler krig. Fascistregimer kräver regelbundna framgångar utomlands för att sockra pillret med förtryck på hemmaplan. Fred, eller oförmåga att inleda och framgångsrikt fullborda ett militärt äventyr, blir följaktligen till besvär för fascistmakterna och ett tecken på deras svaghet. Genom att förhindra krig försvagar Ryssland fascismen. Genom att försvaga fascismen hjälper Ryssland de demokratier som saknar viljestyrka nog att hjälpa sig själva. Därmed gör de i själva verket de brittiska och franska imperierna en tjänst. Men det är framför allt en tjänst åt det nya Spanien som kommer att

uppstå ur Francos grav. Sovjetiska insatser till förmån för den spanska republiken gynnar därmed revolutionen i ett land, stabiliserar demokratin i andra länder och bidrar till att totalitära system störtas i ytterligare en grupp av nationer. Alla som försöker förenkla denna situation viker av från den moderna tidens komplicerade relationer. Moskva kanske inte har något intresse av att skydda brittisk imperialism mot fascistiska rivaler. Men det skulle vara den oundvikliga biprodukten om en liberal eller socialdemokratisk eller rent av sovjetstat upprättades i Spanien. Enda sättet att angripa brittisk imperialism via Spanien är att låta Franco vinna.

Det är en märklig paradox att samma uppsättning sovjetiska åtgärder för att avvärja en invasion av Sovjetunionen stärker bourgeoisien i Frankrike och Storbritannien, underminerar den spanska bourgeoisien och kullkastar den italienska och tyska fascismens planer. De godtrogna och illasinnade gör gällande att allt detta är avsiktligt och välkommet. De skarpsinniga inser att det ena inte går att uppnå utan det andra. Paris kanske utnyttjar bolsjevikerna, men bolsjevikerna drar fördel av Paris också. Om inget sådant utbyte förekom skulle ingen sida vara dum nog att ge sig in i leken. Men då de båda sidorna är så olika måste de fördelar de får av sina kontakter strida mot varandra. Det handlar om en rå affärssuppgörelse mellan två skilda världar, de borgerliga demokratierna och den långsamt framväxande sovjetiska demokratin, som båda hotas av en gemensam fiende – fascismen.

Tanken på att sprida kommunismen till ett annat land är lika tilltalande för Ryssland som möjligheten att etablera fascism i Spanien är för Tyskland och Italien. Sovjets stöd till Spanien har helt klart stärkt kommunistpartiet där och skapat mycket pro-kommunistiska stämningar. Men bolsjevikerna anser inte att en revolution kan exporteras. Deras uppfattning är att behovet av en revolution växer fram på den egna terrängen. De är övertygade om att Spanien till sist kommer att bli kommunistiskt. Men de vill inte lägga sig i interna spanska frågor eftersom de är medvetna om hur mycket det skulle uppröra spanjorerna. De vet att intervention skulle motverka sina syften. I olika tidningsintervjuer har Franco sagt att han är fascist och är för den italienska typen av korporativ stat. Han har formellt inrättat sig som fascistisk diktator. Hitler lyckönskade honom då. Men republikens Spanien har inte upprättat någon diktatur. Och dess ledare håller fast vid att Spanien kommer att förbli demokratiskt. Något som Moskva öppet applåderar.

4. Olika grupperingar på den republikanska sidan

För närvarande är det republikanska Spanien en demokrati. Den 15 april 1937, ungefär samma vecka som Franco upplöste alla partier utom fascistpartiet, försäkrade premiärminister Largo Caballero en delegation av kvinnliga brittiska parlamentsledamöter med bl a Hertiginnan av Atholl, Ellen Wilkinson, Dame Rachel Crowdy och Eleanor Rathbone på frågan om Spanien skulle bli en sovjetstat att det skulle vara ”en parlamentarisk demokrati, som tänkte utnyttja erfarenheterna av inbördeskriget”. Han underströk att den uppfattningen baserade sig lika mycket på politiska som på moraliska överväganden. ”En känsla av enhet och solidaritet har uppstått bland de olika politiska partier som stödjer den legitima regeringen”, sade han, ”och den känslan kommer att överleva kriget och där inget politiskt parti kommer att försöka påtvinga de andra sin specifika politiska plattform.” Efter samtalet med Caballero gjorde Hertiginnan av Atholl följande kommentar: ”Kriget i Spanien är ett krig för frihet. Regeringens styrkor för en kamp som är en kamp för Spaniens oberoende samt för Englands och Frankrikes säkerhet.”

De krav kriget ställde innebar givetvis begränsningar av individernas frihet. Men folkfronten är till sitt väsen demokratisk då den består av partier av olika filosofi och politik, det som republikens regering gör är följderna av ett givande och tagande och ofta av långa förhandlingar och samtal mellan grupperna. En del har sett kommunisternas tal om demokrati i Spanien som

en taktisk manöver för att locka utländska demokratier och borgerliga liberaler att stödja republiken. Den tolkningen är felaktig, sådana konster skulle snabbt bli alltför genomskinliga. Parollerna om demokrati innebär att kommunisterna inte har som mål att i Spanien upprätta en diktatur under ett parti som i Ryssland. Läget i Spanien är annorlunda. Kommunisterna vill inte undertrycka anarkister eller socialister eller vänsterrepublikaner eller någon antifascistisk grupp över huvud taget.¹⁷ Alla dessa partier står enade i kampen mot Franco. Folkfronten förenar de mest skilda delar och det var inte utan orsak som Lord Cranborne, Storbritanniens biträdande utrikesminister, den 8 februari 1937 som svar på en fråga i underhuset sade att ”den brittiska regeringen är förvissad om att regeringen i Valencia bildats på lagligt vis och representerar alla spanska partier med undantag för en eller två mindre grupper”.

Folkfronten sträcker sig från yttersta högern till yttersta vänstern. På den konservativa flanken finns de baskiska katolikerna, som trots att de geografiskt blivit åtskilda från resten av det Spanien som står lojalt mot republiken ihärdigt försvarat sitt land och den autonomi som Cortes tilldelade dem den 1 oktober 1936 inför angreppet från de muslimska morerna, italienarna och de anti-katolska tyskarna, som utförde det barbariska brottet i Guernica. Vidare har vi de borgerliga vänsterrepublikanerna – bestående av Azañas parti, Martínez Barrios parti och den katalanska vänstern – som representerar stämningarna bland de intellektuella och medelklassen av affärsinnehavare och småbönder. Sedan högersocialisterna – vars ledare, Indalecio Prieto, själv är en känd industriman i Bilbao – vänstersocialisterna, kommunisterna och anarkisterna.

Folkfronten är således en koalition av kapitalistiska och antikapitalistiska grupper. Detta är inget resonemangsäktenskap. Snarare pekar det med skarp tydlighet på vad kampen i Spanien egentligen handlar om. De baskiska katolikerna bekämpar Franco på grund av att han förklarat sig vara för en stark centraliserad regering. I en intervju med Roy Howard från Scripps-Howard tidningarna förklarade han att inte tänkte gå med på någon autonomi för katalaner och baskerna har alltid utgått från att han tänkte göra slut på deras fria status. Och även om det baskiska nationalistiska partiet egentligen är borgerligt står både de och vänsterrepublikanerna enade med det radikala proletariatet och bönderna, eftersom de inser att de som tidigare styrt i Spanien varit en hopplöst ointelligent samling, som fört landet till randen av ekonomisk och politisk ruin.

Ur inrikespolitisk synvinkel står kampen i Spanien mellan mörkrets krafter, som är redo att offra landet för att kunna bevara feodalsystemet och alla de som inser att enda hoppet om ett välmående och lyckligt Spanien består i att återuppbygga landet på ny basis. De framsynta kapitalisterna står inför valet mellan en ruten samhällsstruktur baserad på icke närvarande jordägare och en ny ekonomi med många socialistiska drag och har valt det senare sedan reaktionärernas motstånd under de fem första åren med republik omöjliggjort någon lösning av medelvägstyp. De mest förståndiga borgarna i Spanien stödjer republiken för att de älskar sitt land och friheten. Franco och fascismen skulle göra slut på båda.

Under Azañas båda regeringsperioder försökte den liberala spanska bourgeoisie, utan att på något sätt hamna i konflikt med rojalisterna, initiera en del förändringar som skulle kunna förbättra de materiella villkoren under kapitalismen och sätta Spanien på framstegets väg. Varje sådant försök omintetgjordes av Francos anhängare. Det var just under en sådan period

¹⁷ Fischers påståenden att Moskva inte lade sig i ”interna spanska frågor” och inte ville ”undertrycka anarkister eller socialister ...” är minst sagt absurda. Moskva lade sig hela tiden i den förda politiken och i synnerhet från sommaren 1937 förföljde man våldsamt alla som man av olika skäl ansåg stå i vägen för den politik som man ville att republiken skulle föra. Detta finns utomordentligt väl dokumenterat. Se [Repressionen mot anarkister och POUM under spanska inbördeskriget](#) av B Bolloten, och [Mordet på Andreu Nin – hur gick det till?](#) av Martin Fahlgren. Förföljelse av mer radikala organisationer och rörelser (såsom kollektiviseringsrörelserna på landsbygden) medförde demoralisering och undergrävde motståndsviljan.

av försiktiga borgerliga reformer som Franco reste sig för att krossa republiken. Den upplysta bourgeoisieens själva existens hängde på att Azañas försiktiga program blev framgångsrikt. Det skulle ha blivit till hjälp för småbönder, köpmän och industriföretagare. Men jordägarna på spanska landsbygden ville bara skydda sig själva – och gjorde det dessutom dåligt. Följaktligen var valet enkelt för progressiva kapitalister när Franco inlett inbördeskriget. Franco hade avvisat dem. Däremot hade socialister och kommunister inte bara tolererat dem, utan till och med stött dem. Azaña, Martínez Barrio, katolikerna i Baskien och andra representanter för de besuttna vet idag att en seger för fascisterna skulle överlämna Spanien åt medeltid och fattigdom, medan en seger för republiken skulle gynna Spanien, även om det ytterst också skulle innebära bekymmer för kapitalismen i Spanien. Den framsynta bourgeoisieen i Spanien präglas med andra ord också av en personlighetsklyvning. Men dess nationalism är större än dess klassintressen, i synnerhet som dessa klassintressen inte skulle gynnas av att jordägarna fick större politiskt inflytande. De besuttna klasserna i Spanien finns på båda sidor av barrikaderna. För ett lyckligare Spaniens skulle har en del av bourgeoisieen glatt förenat sig med proletariatet. I detta avseende skiljer sig spanska inbördeskriget mycket från inbördeskriget i Ryssland.

Socialistledaren Largo Caballero blev premiärminister den 4 september 1936. Det innebar att vänsterrepublikanernas inflytande minskade. Socialistiska strömningar fick mer fart. När inbördeskriget började flydde många jordägare och storföretagare från republikens territorium, eller blev snabbt ställda inför rätta och avrättade som sympatisörer till fascisterna, eller mördades av bönder som hämnd för årtal av fattigdom och underkuvande. Deras egendom konfiskerades sedan. Dessa konfiskeringar skedde inte alltid enligt reglerna eller på order av myndigheterna. Ofta lade bönderna, samlade i *Casa del Pueblo* eller Folkets hus, beslag på marken och delade ut den bland sig själva eller bestämde sig för att bruka den kollektivt. I städerna övertogs hotell, varuhus, stora handelsföretag, fabriker och transportmedel av mäktiga fackföreningar som det av socialisterna kontrollerad UGT (Allmänna arbetarunionen) eller anarkosyndikalistiska CNT (Nationella arbetarförbundet) eller av mängden av politiska partier eller regeringsministerier. I detta kaos var hur som helst en tendens tydlig: det direkta resultatet av fientligheterna var ett slag mot kapitalismen i Spanien. Det var Franco som åstadkom denna sociala revolution. De exproprierade kapitalisterna kunde klaga hos rebellerna. Men om inte resningen skett kunde republikanerna ha lunkat på vid makten i årtal. Även en socialistisk regering hade kanske tvekat att tillgripa särskilt radikala åtgärder. Men det som inte skett under åren av fred skedde nu under krigets tre första månader under trycket av Francos attack på den legitima regeringen.

Ändå skonades många småkapitalistiska bönder, liksom små butiksägare och liknande företag. Formellt var konfiskeringen av kapitalistisk egendom en krigshandling mot de politiska fienderna till republiken. Men formaliteter betyder ingenting när de sociala följderna är så uppenbara. Socialismen har tagit stora kliv i republikens Spanien. Ändå består kapitalismen och regeringens politik går inte ut på att göra slut på den. Kommunistpartiet har faktiskt tryckt affischer där man manar till skydd av småföretagarna i städer och byar och andra radikala partier har bedrivit propaganda av samma karaktär. Så länge kapitalismen består har vänsterrepublikanerna en roll att spela i spansk politik. Men de har inte någon ledande roll. Att borgerliga partier ingår i den republikanska regeringen är också en symbol. För kapitalister i det fascistiska Spanien, och för omvärlden, innebär det att Valencia inte har några planer på att etablera en sovjetstat eller kommunistisk regim när man vunnit inbördeskriget.

Vad som kommer att hända när fientligheterna är över beror på omständigheterna. Avgörande blir inställningen från de borgerliga staterna och Sovjetunionen. Hur omfattande förstörelsen efter inbördeskriget kommer att bli är också viktigt. Experiment som kan väcka fientligheten

hos vissa samhällsklasser kan inte betraktas som något som kommer att gynna återuppbyggnaden. I Sovjetunionen tvingades Lenin införa den Nya Ekonomiska Politiken på grund av det missnöje utländsk intervention och inbördeskrig fört med sig. Historien har inga perfekta analogier att uppvisa, ändå kan det bolsjevikerna gjorde tjäna som förebild för Spanien. Hur länge inbördeskriget kommer att pågå kommer också att vara avgörande för mycket av vad politiken kommer att handla om när kriget är över.

Huvudaktörerna i republikens politik är, och kommer antagligen att så förbli under överskådlig tid, socialisterna, kommunisterna och anarkosyndikalisterna. När inbördeskriget började hade socialistpartiet cirka 75 000 medlemmar, men det fanns också 120 000 som tillhörde den socialistiska fackliga landsorganisationen UGT, som var stark både i städerna och på landsbygden. Socialisterna var delade i höger- och vänsterflyglar, där den förra stod för en reformistisk och långsam inriktning och den senare för en mer radikal. Ingen av de båda flyglarna var ändå någonsin antikommunistisk eller fientlig till Moskva som fallet är med andra socialist- och arbetarpartier. Erfarenheterna av republikens första år hade dessutom omvandlat många moderata till en revolutionär hållning och inbördeskriget skulle bidra med resten. Även om gamla och stundtals personliga motsättningar kan bestå mellan höger- och vänstersocialister är partiet idag mer enat än någonsin och det har konstaterats att mången tidigare högersocialist samarbetar mer entusiastiskt med regeringen och, något som är lika betydelsefullt, med kommunisterna än en del inom vänsterflygeln.

Det finns djupa kontakter mellan socialister och kommunister. I mars 1936 hade det spanska kommunistpartiet 20 000 medlemmar. En månad senare hade det 50 000. I dag är siffran flera hundratusen bara på republikens territorium. De insatser dess stridsenheter stått för vid fronten har ökat dess anseende. Under en tid var det Femte regementet, en verklig armékår med 25 000-30 000 soldater, samtliga kommunister, med artilleri och stridsvagnar som praktiskt taget på egen hand höll fronten runt Madrid. Detta och liknande händelser har till partiet attraherat många spanjorer som under inbördeskriget för första gången kommit i kontakt med någon politisk aktivitet. Kommunistpartiets kraftfulla agerande och enheten inom det har också fungerat som en magnet på många vänstersocialister och många av dem anslöt sig till kommunistpartiet i december 1936. När detta kom att irritera socialistledarna gav kommunisterna åter prov på den självutplåning som varit deras kännemärke alltsedan striderna började och avrådde sådana personer från att sälla sig till deras led. Kommunisterna har inte gjort något nummer av sin storlek. De har avstått från varje form av agerande som skulle kunna störa folkfronten eller irritera deras politiska motståndare på den republikanska sidan. När det framgick att partiarméer inte var förenligt med god militär disciplin föregick kommunisterna med gott exempel och lät upplösa Femte regementet. De lät seger i kriget komma före allt annat. En inställning som delas av socialisterna. I Katalonien har socialister och kommunister gått samman i ett parti under namnet PSUC. För drygt ett år senare slogs de socialistiska och kommunistiska ungdomsorganisationerna samman och alltfler förespråkar att de spanska socialisterna och kommunisterna också bör slås samman till en enhetlig organisation.¹⁸

Denna harmoni har saknats i relationerna mellan kommunister och anarkister. En del naiva människor, och en del statsmän, anser att anarkism och kommunism är identiska. Men deras filosofi, för att inte tala om deras långsiktiga mål, ligger milsvitt från varandra och de står för diametralt motsatta sätt att arbeta. Kommunisterna tror på sträng disciplin och massaktioner för att vinna respekt för sitt program. Såvida de inte blir tvungna avvisar de våld annat än som

¹⁸ Detta är en skönmålning av såväl motsättningarna inom socialistpartiet som relationerna mellan kommunisterna och de övriga arbetarorganisationerna. Detta blev allt tydligare under 1938 och finns väl dokumenterat i historiska arbeten, såsom Anthony Beevors *Spanska inbördeskriget* (2006) och Burnett Bollotens [Spanska inbördeskriget – Revolution och kontrarevolution](#), liksom i memoarer m m skrivna av ledande socialister och kommunister (som lämnat kommunistpartiet).

den ultimata åtgärden för att erövra makten. Anarkisterna däremot tror inte på att individen i någon form ska underordnas gruppen samt på sporadisk användning av terror. Deras avsky för det rådande kapitalistiska systemet är inte mindre än kommunisternas och denna avsky är de mer beredda att låta komma till uttryck genom att tillintetgöra prominenta personer och fysiska föremål än för att uppnå något praktiskt syfte. Kommunisterna är inte motståndare till regeringar i sig, de föredrar att ha en egen, medan anarkisterna anser att alla regeringar, som de ser som uttryck för det onda förtryck de lider under, i sig är dåliga, också en sådan de själva skulle upprätta.

Den anarkistiska rörelsen har en lång historia i Spanien. I decennier var ryssen Bakunin mer känd och allmänt accepterad i Katalonien och Andalusien än tysken Marx. Tidigare har de spanska anarkisterna inte velat samarbeta med socialister eller kommunister, som de betraktat som reaktionära. Stora strejker gick ibland om intet på grund av anarkisternas alltför bråd-
störtade eller våldsamma agerande. Rykten om att anarkistledare på lägre nivå kunde bli eller hade köpts upp av företagsledare hade bred spridning. Stor fiendskap rådde mellan anarkister och marxister.

Anarkisterna välkomnade republiken men vägrade alla kontakter också med de mest radikala anhängarna av den. Trogna sina principer avstod de från att delta i val eller skicka delegater till Cortes. Både 1934 och 1936 hände det dock att anarkisterna gav visst väljarstöd till republikanska parlamentskandidater som riskerade att bli besegrade av reaktionärer och när Franco inledde sitt uppror anslöt sig FAI (Anarkistiska federationen på Iberiska halvön) och CNT, den fackliga landsorganisation som FAI ledde, omedelbart på republikens sida. Den anarkistiska rörelsen i Spanien är djupt revolutionär. Flertalet av medlemmarna är arbetare och fattigbönder och något annat agerande var inte att vänta. Under revoltens allra första dagar stormade anarkisterna modigt Francos garnisoner i Barcelona och lyckades snabbt slå ned myteriet.

Anarkisterna blev allierade till folkfronten, men de var inga fridfulla sängkamrater. Det påstods ofta i Spanien under de första månaderna av inbördeskriget att många fascister och anhängare till Franco, som inte lyckats ta sig ut ur republikanskt territorium gick med i FAI eller CNT inte bara för att skydda sig själva, utan också för att begå handlingar som skulle skapa oreda bland republikens vänner och misskreditera den. Att de anarkistiska organisationerna lämnade sina dörrar vidöppna när upproret startade är fakta. Medan de socialistiska fackföreningarna gjorde det svårare att bli medlem för att stänga ute tveksamma figurer som bara var ute för att rädda sitt eget skinn är det känt att CNT tvingade folk att ansluta sig. Att motståndare till republiken infiltrerade anarkistiska organ kan i någon utsträckning ha påverkat anarkisternas politik, men om så var fallet förstärkte det bara en rådande tendens. I den stund inbördeskriget startade skulle anarkisterna om de fått råda ha godtyckligt dödat all som på något sätt hade någon koppling till den gamla samhällsordningen och gjort slut på varje kapitalistisk institution. Till representanterna för den gamla ordningen skulle de säkerligen ha räknat de flesta borgerliga vänsterrepublikaner, trots att dessa var orubbliga motståndare till Franco och stred efter bästa förmåga vid fronten. De skulle ha exproprierat inte bara de stora jordägarna och stora industriföretagarna som ställt sig på rebellernas sida, utan också småbönder och små butiks innehavare, som även om de var kapitalister ändå stödde republiken på grund av att de fått lida under regimen av feodala jordägare och rovgirig industrialism.

Och anarkisterna genomförde så mycket de kunde av detta program. I Katalonien, deras bastion, och på andra håll också när det var möjligt konfiskerade de hotell, fabriker, busslinjer, taxiföretag, osv och skötte dem i strid med regeringens bemödanden att samordna den ekonomiska verksamheten. Företag ställde under anställdas eller arbetarkommittéer som ofta misskötte dem och minskade produktionen på grund av deras brist på duglighet att leda

företag och i ett läge då krigföringen krävde största möjliga produktion. I byar där bönderna glatt delade konfiskerade egendomar mellan sig krävde anarkisterna, ibland med vapenmakt, att enskilt ägande skulle avskaffas och marken brukas kollektivt.

När anarkisterna dessutom ansåg det rättsväsende regeringen administrerade vara för långsamt och försiktigt tvekade de inte att ta saken i egna händer. Om det verkligen fanns fascister i anarkisternas led kunde sådana godtyckliga procedurer i skydd av mörkret då ge dem möjlighet att göra sig av med vänner till republiken eller utså panik och skapa intryck av kaos genom att avlossa sina gevär och kasta handgranater.

Samtidigt var inte insatserna av anarkisternas militära enheter vid fronten alltför mycket att skryta med. Minsta ursäkt kunde under krigets allra första månader få alla milismedlemmar att fly inför fienden. De var dåliga soldater – för att de inte var några soldater över huvud taget. Och det var vanligen anarkisterna som syndade mest i detta avseende. Till att börja med hade republikens armé mycket få officerare och det fåtal som fanns saknade erfarenhet. En del var politiskt opålitliga, en faktor som med säkerhet orsakade ett flertal militära bakslag. Men medan många enheter godtog de officerare som skickades till dem och försökte införa något som liknade militär disciplin leddes anarkisternas enheter av soldatkommittéer. Huruvida en viss grupp skulle utföra befälhavarens order och gå ut i strid avgjordes genom allmän omröstning och ofta blev svaret negativt. Allt var demokratiskt. Ralph Bates, den fine brittiske romanförfattaren och kännaren av Spanien, berättar att han fick se Durruti, den hyllade anarkistledaren med närmast generals ställning, stå som ungefär nummer hundra i matkön med sina matkärl i väntan på att få lunch samtidigt som han ledde flera tusen anarkistiska soldater vid Aragonfronten. Detta var typiskt för en inställning som förstörde mycket av värdet med anarkisternas närvaro på slagfältet.

Anarkisterna utgjorde ett problem och stundtals något värre, men deras djupa grepp över stora delar av befolkningen, deras revolutionära glöd och den oerhörda hängivenhet som majoriteten av dem visade mot republikens sak var verklighet och en än större potentiell tillgång. De var antifascismens kött och blod och vad som krävdes var att de och andra antifascister hittade ett *modus vivendi*. De själva ville vara med. I slutet av september och början av oktober 1936 började de kräva att få komma med i regeringen. Nej, eftersom de dyrkade fraser, de krävde att kabinettet skulle avskaffas och ersättas med ett ”försvarsråd” med starkt anarkistiskt inslag. Därigenom behövde det inte heta att de gått med i någon ”regering” – de var ju motståndare till regeringar och anarkister kunde inte vara ministrar. Senare upphörde de med låtsasleken och bad kort och gott att deras ledare skulle få ministerportföljer. Bland partierna i folkfronten väckte detta delade meningar. Man hävdade att anarkisterna saknade ansvarskänsla, att de inte klarade av att kontrollera sina anhängare och att de inte tänkte samarbeta helhjärtat. Men en annan uppfattning kom att få råda och i november 1936 gjordes en omöblering av Caballeros kabinett varvid fyra anarkister fick plats. Den populära katalanske anarkistledaren García Oliver blev justitieminister. Många anarkister gick också verkligen in för att samarbeta. Ämbetets realiteter hade en tillnyktrande effekt. Flera anarkistledare hade alltid varit medvetna om frontens betydelse. Det gällde framför allt Durruti, som tillbringade större delen av sin tid med armén och medverkade till att införa militär disciplin i sina anarkistiska brigader. Dessvärre stupade han i Madrid i december.

Vänsterrepublikaner, socialister och kommunister såg det som att det gällde att få anarkisterna att fokusera på insatserna vid fronten. En social revolution var något som var implicit i inbördeskriget. Kapitalismen hade redan fått ta emot hårda slag och samhällsutvecklingens inriktning var uppenbar. Men att gå för långt med detta kunde också vara förödande. Lenin hade inte kollektiviserat landet 1918. Vad skulle nytta med jordbrukskollektiv och förstatligad industri vara om Franco vann? För en bonde är fascismen något mycket påtagligt dåligt. Han identifierar den med jordägare, politiska bossar och en förtryckande, reaktionär regering.

Kampen mot dem väckte hans entusiasm. Det hade redan gett honom konkreta fördelar. I maj 1937 hade 7,5 miljoner tunnland konfiskerats och omfördelats på de stora egendomarna. En bonde kommer att slåss som ett lejon för att hindra jordägarna från att återta makten. Om bönderna själva föredrar att odla sin mark kollektivt finns inga invändningar. Men att tvinga igenom ett kollektivt system när bönderna inte vill ha det – som fallet var i många samhällen – är ingen klok politik. Även i Ryssland hade bönderna under inbördeskriget 1918-21 i allmänhet ställt sig på sovjetmaktens sida och gjort det möjligt för bolsjevikerna att besegra de vita. Och skälet var det negativa att med de vita skulle jordägarna vara tillbaka. Men delvis på grund av att alla spanska anarkister inte omfattade det synsättet och delvis på grund av den gamla rivaliteten mellan marxister och anarkister fortsatte de senare att koncentrera mycket av sin uppmärksamhet på situationen bakom fronten. I januari och februari 1937 kunde tre anklagelser höras mot anarkisterna: att deras brigader vid fronten ofta vägrade strida, att den ammunition från regeringens magra förråd som de fick tillgång till för att bekämpa Franco samlades bakom stridslinjerna för att användas i det som en del anarkister betraktade som den oundvikliga konfrontationen med kommunister och socialister, samt till sist att grupper av anarkister i Katalonien och Levante genomfört tvångskollektiviseringar och tvingat bönderna att ta till vapen mot myndigheterna. Å andra sidan kunde anarkisterna få saker och ting gjorda när de verkligen ville och deras bidrag till transporter och att skaffa fram livsmedel och andra förnödenheter uppskattades ofta av regeringen. Samtidigt ökade Valenciaregeringens förmåga att centralisera makten i egna händer och anarkisternas godtyckliga agerande tenderade därmed att minska. Med eller mot sin vilja började anarkisterna alltmer samarbeta med regeringen.

En stor oförsonlig och icke samarbetsvillig anarkistisk gruppering återstod och i synnerhet i Katalonien var den ofta i stånd att behärska händelserna. Den grupperingen hade stöd och hjälp av trotskisterna i POUM¹⁹, som bildats ur Arbetar- och Bondepartiet²⁰, lett av Maurín, och den trotskistiska kommunistiska oppositionen ledd av Andrés Nin. POUM ville inte liera sig med Trotskijs Fjärde international och var, trots trotskisternas fientliga inställning till den Enade fronten, redo att ingå i en folkfrontsregering i Katalonien. Men dess allmänna motstånd mot samarbete med borgerligt liberala antifascister och dess betoning av omedelbar och total samhällsrevolution (två hållningssätt som går hand i hand) gör att POUM egentligen måste betraktas som trotskistiskt. Den skarpaste motsättningen rådde kanske kring frågan om kollektivisering av jordbruket. I Sovjet hade trotskisterna varit mot det tolv år efter den framgångsrika revolutionen där, men mitt under spanska inbördeskriget krävde man det i ett läge när segern fortfarande var i fara och när en kollektivisering av jordbruket med säkerhet skulle minska många bönders stöd till republiken, vilket var nödvändigt för militära framgångar.²¹

¹⁹ POUM är en förkortning av *Partido Obrero de Unificación Marxista* – Arbetarpartiet för marxistisk enhet. Att som Fischer beteckna POUM-medlemmar för trotskister är egentligen missvisande och är ett uttryck för att han i detta avseende accepterade den stalinistiska hållningen.

²⁰ På spanska hette partiet *Bloque Obrero y Campesino* (BOC) – Arbetar- och bondeblocket.

²¹ Detta är inte korrekt beskrivning av trotskisternas linje i Sovjet. De sovjetiska trotskisterna var *för* kollektivisering, men emot det brutala sätt på vilket Stalin & Co genomförde detta.

I Spaniens fall var kollektiviseringen sällan påtvingad uppifrån. I sitt arbete *Spanska inbördeskriget* konstaterar Anthony Beevor att vissa anarkistiska milisförband i Aragonien framtvungade kollektiv, men att de i allmänhet var "kloka nog att inte försöka tvinga omläggningen på den motvilliga delen av byn ...". (a.a. s 141) På landsbygden genomdrevs kollektiviseringen vanligen av bönderna själva via demokratiskt fattade majoritetsbeslut (och när ett kollektiv lyckats så inspirerade det till bildandet av nya). Samma gäller de kollektiviserade företagen i städerna.

Anledningen till att borgare, högersocialdemokrater och i synnerhet stalinisterna gick emot kollektiviseringarna var att de inte ville ha en social revolution, dvs de ville begränsa kampen till en kamp mot fascismen. Dessa frågor finns väl dokumenterade i såväl tidsdokument som historiska arbeten. För en utförlig redogörelse för kollektiviseringsvägen på landsbygden i Aragonien, se [Bland spanska bönder](#) av anarkisten Augustin Souchy.

Trotskisterna var starkast i Barcelona. På andra håll, även om de konfiskerat en del hotell, byggnader och privatfordon i Madrid och andra större städer, var de aldrig särskilt många. Men de var välorganiserade och högljudda. De lutade sig mot anarkisterna och eftersom anarkisternas politiska tänkande ofta var naivt kunde de påverka anarkisternas agerande.

När kriget började var två av trotskisternas huvudargument till förfång för POUM:s popularitet. Man var emot folkfronter och man var emot Sovjetunionen.²² I Spanien hade folkfronten blivit en symbol, i synnerhet efter juli 1936. Den stod för den enhet som krävdes för att fascismen skulle gå att besegra. Trotskisternas kritik av folkfronten väckte därför alltmer fientliga reaktioner bland massorna.

Likaså rynkade folk på pannan åt anti-sovjetism. Även innan en bred ström av flygplan och ammunition började flöda in till Spanien från Sovjetunionen var Ryssland mycket populärt bland alla antifascister. Jag anlände till Spanien i mitten av september 1936 och tog nattåget från Valencia till Madrid. Alla vagnar var fulla av soldater, men jag lyckades hitta ett säte där jag kunde lägga mig ner och sova. Mitt i natten väcktes jag av en klappning på skuldran och när jag öppnade ögonen lutade sig sex milismedlemmar över mig med sina gevär. Deras befälhavare, iförd den svartröda sidenhalsduk som markerade att han var anarkist, bad mig hövligt om id-handlingar. Jag visade det lejdebrev jag fått av spanska ambassaden i Paris. Han ville se något mer. Jag visade det pass som provinsregeringen i Valencia utfärdat. Det var heller inte tillräckligt.

”Är du italienare?”, undrade han.

Jag svarade ”Nej”.

”Är du tysk?”

Då tog jag fram mitt pass och sade ”Jag är från USA”.

”Fascist eller antifascist?”, frågade han då. Jag tog ifrån honom passet, öppnade det och sade: ”Ser du det här? Det är sovjetiskt visum” och pekade på hammaren och skäran. Sen öppnade jag en sida till på det och visade honom en andra sovjetisk visumstämpel. Sen ytterligare en sida och en till visumstämpel. Då höjde han armen och knöt näven och sade: ”Salud, camarada!”. Och detta skulle komma från en anarkist vid en tidpunkt då Ryssland bara sänt livsmedel, kläder och industriråvaror. Några månader efteråt var Ryssland älskat av alla spanjorer som visste att det var sovjetisk hjälp som räddat republiken och det var något som alla kände till, eftersom det inte finns några hemligheter i Spanien. Antalet trotskister minskade därefter.²³ I Spanien hade det blivit omöjligt att kritisera Stalin som kontrarevolutionär och nationalist.

Samröret mellan trotskister och missnöjda anarkister fortsatte ändå och blev en stor källa till oro och bekymmer för republikens regering. Mord i det fördolda, beslag av skeppslaster med ammunition avsedda för fronten och öppna uppror som det i Barcelona i maj 1937 har avlett Valenciaregeringens uppmärksamhet från dess viktigaste uppgift, den militära.²⁴ Men vänsterrepublikaner, socialister och kommunister vet nu att nyckeln till deras relationer med anarkis-

²² Givetvis var POUM inte emot Sovjetunionen, utan de var mot den stalinistiska politiken (bl a kritiserade de Moskvarättegångarna). Däremot försökte givetvis de stalinistiska kommunisterna att likställa detta med antisovjetism.

²³ Om Fischer här med ”trotskister” syftar på POUM, så minskade inte deras antal under denna period. I likhet med övriga arbetarorganisationer växte POUM kraftigt (med tiotusentals medlemmar).

²⁴ Majhändelserna 1937, som var så avgörande för den fortsatta utvecklingen, behandlas mycket styvmoderligt av Fischer. För mer kött på benen när det gäller detta, se kapitlen 42 och 43 i [Spanska inbördeskriget: Revolution och kontrarevolution](#) av Burnett Bolloten, och [Majhändelserna i Barcelona 1937 och deras för- och efterspel](#) av Pelai Pagès

terna finns i att en stark regering står för en bestämd politik som kan hindra varje parti eller grupp från att i någon del av det republikanska Spanien ägna sig åt att verka för ett program som strider mot centralregeringens syften. Det är bakgrunden till att Juan Negrín i maj 1937 fick ersätta Largo Caballero som regeringschef. Nu förväntar sig alla att anarkisterna ska sköta sig och gott uppförande kommer förmodligen att lära dem något om det kloka i att samarbeta. Många anarkister, kanske majoriteten, har redan insett det önskvärda i en aggressiv folkfrontspolitik. Än fler kommer snart att göra det.

5. Frågan om grymheter

Dessa svårigheter, samt den inre politiska situationen i det republikanska Spanien rent allmänt, är nyckeln till frågan om grymheter som fått så mycket uppmärksamhet i pressen. På samma sätt är den politiska situationen på Francos territorium förklaringen till de mord och avrättningar som skett där. Båda sidor har gjort sig skyldiga till grymheter. Inbördeskrig innebär att hat mellan olika grupper når sin kulmen. Ett hat som det också späder på. Skiljelinjerna blir allt grövre mellan de båda mot varandra stående parterna, där båda öppet tillkännager sin avsikt att förgöra den andra. Med fritt utlopp för känslorna, i synnerhet när det handlar om temperamentsfulla spanjorer, blir stor blodsutgjutelse oundviklig. Det gör också det särskilt svårt att åstadkomma medling utifrån eller någon vapenvila. Det spanska inbördeskriget har inte handlat om någon vänskaplig utflykt. Stora skaror av anhängare till republiken var bosatta på Francos territorium och oräkneliga anhängare till Franco fanns inom räckhåll på den republikanska sidan. Det gick att hugga sina respektive fiender i ryggen och båda sidor försökte oskadliggöra den andra. När rebellarmén gick till attack mot Madrid tillkännagav general Mola, som då ledde operationen, lättsinnigt att han närmade sig från olika kompassriktningar med fyra kolonner. En ”femte kolonn” av aktiva sympatisörer till rebellerna inne i huvudstaden skulle, påstod han, hälsa och hjälpa honom när han tågade in. Vad var då mer logiskt för den republikanska regeringen än att omedelbart sätta igång jakten på misstänkta medlemmar av denna ”femte kolonn” och förgöra dem. Franco gjorde liknande saker. När han erövrade en stad eller en by samlade hans specialpolis snabbt in män och kvinnor som, enligt angivarna, hade burit vapen på den republikanska sidan, fackföreningsmedlemmar som med säkerhet kunde antas vara fientligt inställda till honom och som kunde börja ägna sig åt sabotage på fabriker, eller bönder som i ord eller handling gett prov på ovänligt sinnelag. Han gjorde processen kort med dem, utan någon hänsyn till enskilda fall. Ändå skrev Douglas Jerrold, en katolsk Franco-apologet, i aprilnumret 1937 av *American Review*: ”Det förekom inga grymheter på nationalisternas sida ... det fanns inget behov av sådant.” Det är bra att han formulerar sig så för då kommer ingen att sätta någon tilltro till något annat han skriver.

Det finns talande skillnader mellan de grymheter som begicks på republikens sida och dem rebellerna stod för. Rebellernas grymheter var fler av en enkel orsak: det fanns fler sympatisörer till republiken på rebellterritorium än tvärtom. Många reaktionärer, jordägare, företagare och fascister blev förvarnade och tog sig undan innan resningen startade eller utnyttjade kaoset de första veckorna till att fly till distrikt som Franco kontrollerade eller ta sig utomlands. Men bönder och arbetare har vanligen inte samma ekonomiska möjligheter eller privata transportmedel för att fly och dessutom skulle bara tanken ha varit dem fullständigt främmande. De miljoner vanligt folk som blev kvar utsatta för Francos hämnd översteg klart de rebellsympatisörer som råkade i händerna på anhängare till republiken.

Inbördeskrig är definitionsmässigt ett angrepp på en etablerad regering. Det försvagar den regeringen och detta gällde i synnerhet den svaga regeringen i Madrid sommaren 1936, som saknade armé och huvuddelen av polismakten och hade stöd av en rad grupper den inte hade full kontroll över om dessa vägrade att gå med på att kontrolleras. Praktiskt taget alla grymheter på den republikanska sidan utfördes av enskilda eller grupper som agerade på eget

initiativ och utan att vända sig till någon domstol. Den tidsperiod den sortens godtyckliga agerande var möjliga varade i flera månader. Så småningom ökade emellertid centralmaktens auktoritet och polismakt. Man förbjöd laglös användning av terror och press och radio inom Republiken riktade sin propaganda mot dem. Efter ett tag bestraffades överträdelser. Myndigheterna fortsatte givetvis att arrestera rebeller, spioner och andra, men de fick rättvisa offentliga rättegångar och utrymme gavs att överklaga domar. Normala metoder att skipa rättvisa ersatte den anarki som rått i början. Grymheter på den republikanska sidan var således en följd av den oreda som uppstått när en liten men beslutsam minoritet försökte störta en kraftlös men populär regering. Men överdrifterna avtog med tiden och redan innan inbördeskriget pågick ett halvår hade grymheter som företeelse upphört i republiken. Detta innebär inte att inte enstaka mord skedde.

Under Franco har grymheterna emellertid varit ett bestående inslag och kommer att så förbli. Det handlar inte om någon tillfällighet, utan om en permanent politik, ett sätt att slå ned opposition. Ändå dyker sådan opposition oföränderligt upp efter att man trott att den blivit utplånad. Detta förutsåg Franco från allra första början. I Tanger sade han den 29 juli 1936 till korrespondenten för Londontidningen *News Chronicle* att han tänkte ”skydda Spanien från marxismen till varje pris”.

”Det betyder att ni kommer att bli tvungen att skjuta halva Spanien?”, undrade korrespondenten.

Francos svar löd: ”Jag upprepar, till varje pris.”

Rebellsidans terror har kommit till uttryck i enskilda avrättningar, avrättningar i smågrupper och massavrättningar. Beläggen är många. I den Francovänliga *New York Evening Journal* skrev H R Knickerbocker den 5 maj 1937: ”På väg till fronten en dag i närheten av Santa Olalla passerade vi fem gamla kvinnor som just dödats av en fascistisk kamppatrull, kropparna låg i ett dike. Det var bondkvinnor av lite mer välbärgat slag, välklädda och ungefär i sextioårsåldern ... Lite senare, i byn Alcorcón, stötte vi på kropparna av två ungdomliga medlemmar av den röda milisen, bakbundna med ståltråd och som bränts levande.” Men i spetsen för en revolt av en minoritet mot folket har Franco tvingats tillgripa en speciell terrormetod – massmord. Att cirka 2 000 anhängare till republiken dödades med kulsprutor på tjuvfäktningssarenan i Badajoz är omvittnat som ett historiskt faktum. När rebellerna erövrade Toledo hade regeringen lyckats evakuera två sjukhus men inte haft tid att tömma ett tredje. Morer, under ledning av spanjorer, närmade sig detta sjukhus. Chefläkaren ställde sig i vägen. Han fälldes med ett revolverskott och sedan gick rebellsoldaterna från avdelning till avdelning och kastade handgranater på de sjuka och sårade i sängarna. Senare dödade de alla läkare och sjuksköterskor också. Denna händelse är dokumenterad och har i alla sina detaljer omtalats i brittiska underhuset av parlamentsledamöter som samlat in informationen. Den sortens massmord är inga isolerade händelser. Flygbombningar och granatbeskjutningar av rent civila områden i Madrid har pågått månadsvis när inget militärt mål gick att uppnå. Det är den värsta grymheten inte bara i spanska inbördeskriget utan över huvud taget i modern tid. Utrotningen av den katolska befolkningen i Guernica i Baskien av tyskt flyg och granatbeskjutningen av Almeria av tyska krigsfartyg är för välkända för att behöva upprepas.

Sådan utrotning i stor skala ger en bild av Francos politiska filosofi och hans framtida planer. Republikanerna har också bombat civila. Det kräver ingen större skicklighet att fälla bomber på det enkla mål en stor stad utgör. Republikens regering har faktiskt utsatts för press att hämnas dåd som den kontinuerliga bombningen av Madrid genom att göra likadant. Regeringen har vägrat ge efter för påtryckningarna. Dess flygvapen har sannolikt dödat civila som varit bosatta i omedelbar närhet av ammunitionsfabriker, militära flygfält och järnvägsstationer som utsatts för angrepp. Det är omöjligt att exakt kontrollera var en bomb som

släpps från luften hamnar. Men sådana exempel har varit få och inte under några omständigheter har piloterna i republikens flygvapen avsiktligt siktat på civila mål, medan Francos piloter och skyttar gjort det gång på gång. Det måste finnas en orsak till att de båda sidorna agerar så olika. Republikens regering är klart inriktad på att efter kriget styra över hela Spanien med medborgarnas samtycke. Och den har ingen onödig önskan att skapa bitterhet hos delar av befolkningen. Franco vet däremot att om han segrar kommer han bara att kunna använda järnhälen och utländska bajonetter för att härska. I ett sådant läge ger han inte mycket för vad folkmassorna tycker. Han kan ändå inte räkna med att vinna deras gunst. Den terror han sprider genom urskillningslösa avrättningar är uttryck för den ”fred och ordning”, som iakttagare noterat i Francos territorium. Det gör uppgiften att administrera lättare.²⁵

6. Francos dilemma och framtiden

Francos problem med att hitta tillräckligt många spanjorer redo att strida för honom och föra honom till seger är omöjligt att lösa. Utan Hitler och Mussolini kommer Franco att falla. När frågan väcktes om att ta hem utländska trupper från Spanien telegraferade *New York Herald Tribunes* veterankorrespondent John T Whitaker från Rom (23 maj 1937): ”Tiden är ännu inte mogen för ett sådant tillbakadragande, för utan det utländska stödet skulle Francos styrkor duka under för den spanska republiken.” Han fortsatte: ”Om Spanien lämnades åt spanjorerna skulle den republikanska regeringen i Valencia segra.” Och Franco har fått långt mer ammunition från utlandet än republiken och har dessutom kunnat åtnjuta stödet av minst 90 000 vältränade tyska och italienska soldater, medan regeringens Internationella brigad inte bestått av mer än 20 000 enskilda frivilliga.

Trots att fascistmakterna fraktade hela regementen till Franco innebar deras insatser inte att han kunde inregistrera några sensationella framgångar. I början av februari 1937 intog rebellerna Málaga, hamnstaden i söder, och Italien tog åt sig äran för detta. Enligt de italienska tidningarna, återgivna av *New York Times* den 10 februari av tidningens Romkorrespondent, ”består ryggraden i general Gonzalo Queipo de Llanos armé av 16 000 italienska soldater som landsteg i Cádiz i början av januari. Sextio tyska bombplan uppges också delta i operationerna. Det bör påpekas att denna rapport vidarebefordrats av den officiella italienska nyhetsbyrån Stefani”. Men Málaga ligger mycket långt borta från republikens centrum och i likhet med Toledo i september 1936 övergavs den praktiskt taget utan några seriösa strider på grund av ineffektivitet och kanske också på grund av förräderi i regeringssidans generalstab. I mars däremot, när flera italienska divisioner hade samlats vid fronten i Guadalajara i syfte att omringa Madrid, blev de klart slagna tillbaka av republiken i det nu omtalade slaget vid Brihuega. Regeringssidan tog 2 000 italienare till fånga och erövrade enorma förråd av italiensk arméutrustning samt officiella dokument med ursprung i Rom. En del fångar uppgav att när de lämnat hamnar i Italien trodde de sig vara på väg till Etiopien. Andra hade varit i Östafrika och faksimiler av fotografier av nakna abessinska kvinnor som påträffades på dem plus stora bildbevis för den italienska interventionen i Spanien inkluderades i den vitbok regeringen i Valencia gav ut. De enkla milismedlemmarna av igår hade tillfogat Mussolinis legioner ett svårt nederlag. Inte heller blev det någon lätt uppgift för general Mola att angripa Bilbao, trots att hans armé var kraftigt förstärkt av tyskar och italienare och hade understöd av

²⁵ Av nyare historiska arbeten innehåller Anthony Beevors *Spanska inbördeskriget* läsvärda kapitel om terrorn, ”8. Den röda terrorn” och ”9. den vita terrorn”, som övertygande visar att den vita terrorn under inbördeskriget var betydligt mer omfattande än den röda. Dessutom fortsatte den vita terrorn efter kriget, se kapitlet ”35. Det nya Spanien och Francos gulag”, då det bl a upprättades fångläger som sammanlagt hyste mellan 367 000 och 500 000 fångar.

Den som är intresserad av detaljer om repressionen på den republikanska sidan (med tyngdpunkten på Katalonien) rekommenderas kapitlet ”5. Allmän ordning och politisk repression bakom fronten” i [Katalonien i krig och revolution, 1936-1939](#) av Pelai Pagès.

ett stort antal utländska flygplan, medan de baskiska försvararna i veckor inte hade något flygvapen och led stor brist på gevär, ammunition och föda.

Om Spanien varit hermetiskt tillslutet och noninterventionspolitiken verkligen fungerat skulle den legitima regeringen ha segrat på några månader. Hjälp utifrån har betytt mer för rebeller än för republiken. Om de utlänningar som stred på båda sidor dragits tillbaka skulle det ha varit republiken som haft fördel av det. Det är orsaken till att Italien, som har större intressen i Medelhavet än Tyskland, drar sig för att överge sin roll i Spanien. Spanien ingår i den spirande kamp mellan de brittiska och italienska imperierna, som kan komma att prägla Europas historia det kommande decenniet. Mussolini har svårt att erkänna nederlag. Ändå kan han bli tvungen till det för Spanien har avslöjat såväl svagheter som starka sidor hos fasciststaterna. Hitler och Mussolini hade möjlighet att skicka ovärderlig hjälp till Franco, snabbt och utan något godkännande, för att sedan cyniskt förneka att så var fallet. Diktatorerna visste vad som gällde. Det gynnade dem. Men Spanien har visat att det kan vara lättare att syna fascisternas kort än man tidigare trott. Det har varit nackdelen för dem. Striderna i Spanien visar att tyskt och italienskt flygvapen samt piloterna är underlägsna sina sovjetiska motsvarigheter. Detta faktum, som ett oräkneligt antal ögonvittnen till luftstriderna över Madrid och på andra håll kunnat intyga, har krigsledningarna i länder runt om i Europa tagit till sig och ingår nu i deras kalkyler inför det nära förestående kriget i Europa. Vidare har de italienska divisionernas katastrofala nederlag vid Brihuega undergrävt Italiens militära anseende i Europa och experterna har börjat nedvärdera Mussolinis armé. I Paris, London och Moskva hoppas man därför att Spanien ska ha lärt Berlin och Rom att vara försiktiga. De har insett bristerna i sina vapen och den höga kvalitet som finns hos i varje fall en av deras motståndare. Kanske blev tyskarna också besvikna på sina italienska allierade, och vice versa. Efter att ha testat sin styrka i Spanien kanske fasciststaterna inte är så intresserade av att provocera demokratierna som de var innan spanska inbördeskriget började. Fredens sak har gått framåt.

Med sitt sedvanliga förakt för demokratierna och ”de röda” trodde Tyskland och Italien att Franco inte skulle ha några problem att slå ned republiken och upprätta ett fascistiskt Spanien. Sommaren 1936 trodde det att några flygskvadroner, några kanoner och gevär skulle vara tillräckligt för att rebellerna skulle segra. Desillusionerade men oförfärade hyste de senare inga tvivel om att tillskotten av tiotusentals tyska och italienska soldater skulle innebära att Franco kunde tåga genom landet och sopa undan fienderna. Men när detta inte skedde, när faktiskt hela italienska divisioner led nederlag, fick frågan en annan karaktär. Berlin och Rom insåg nu att de måste satsa mer än de räknat med, att detta var något som skulle komma att tära på resurserna. Det har beräknats att inbördeskriget under de sju första månaderna kostade Tyskland 200 miljoner dollar. Och när sårade började komma tillbaka från Spanien till Tyskland började det mumlas på hemmaplan om Hitlers spanska äventyr. Ledningen för *Reichswehr* hade hela tiden varit mot nazisternas inblandning i Spanien som alltför riskabel och kostsam. Nu började vanligt folk, som saknade smör och ägg och var tvungna att betala mer för alla varor för att Tyskland skulle kunna rusta upp, undra varför de skulle dra åt svångremmen så att Franco skulle kunna få de kanoner som behövdes. Socialt missnöje, som redan var rätt utbrett, började växa.

Den sortens stämningar var också märkbara i Italien. I en artikel från Rom i *New York Herald Tribune* den 23 maj 1937 beskrev John T Whitaker vanliga reaktioner i Italien på följande vis: ”Italienarna är emellertid alltmer oroade över läget. Mannen på gatan hör att Italien skickat 70 000 man till Spanien och spenderat nästan två miljarder lire (105 miljoner dollar) där och den nyheten tilltalar honom inte. Efter de två år av åtstramningar om kriget i Etiopien medfört börjar italienarna känna att fejden i Spanien hamnat i ett dödläge som kan vara många månader till.”

Den utländska hjälpen till Franco, en påfrestning för givaren men ändå otillräcklig för mottagaren, har för att göra saker och ting värre lett till gnissel i rebellägret. Triangeln Hitler-Mussolini-Franco för ingen helt lycklig tillvaro. Den tyska staben i Spanien har vid en del tillfällen förespråkat en angreppsplan och Franco en annan. Och ibland har italienarna kommit med ytterligare en. Det har förekommit käbbel och gräl och vid ett tillfälle, enligt tillförlitliga rapporter, en våldsamt sammandrabbning med många döda nära Guadarramabergen mellan nazistiska styrkor som hemma fått lära sig om sin rasmässiga överlägsenhet och svarta morer. Som H R Knickerbocker, som tillbringat lång tid med Francos armé, uttryckte det i *New York Evening Journal* den 1 maj 1937: "Tyskarna i Spanien föraktar italienarna och avskyr spanjorerna. Italienarna hatar tyskarna och avskyr spanjorerna. Spanjorerna hyser motvilja både mot italienare och tyskar och alla har fått nog av kriget."

Dessa motsättningar får utsikterna för Franco att se värre ut än de ursprungligen var. Att hjälpa honom är som att hålla vatten i en bottenlös tunna. Detta faktum har uppenbarligen Hitler och Tyskland tagit till sig och, trots "axeln Berlin-Rom", är därför inte alltför intresserade av att stöta sig med Storbritannien (England är i färd med en snabb upprustning) och intar en svalare hållning till Franco. Mussolini är mer involverad och har därför genom att provocera fram bombangrepp försökt få fart på den tyska brasan igen. Il Duce måste ändå känna att det inte ser alltför uppmuntrande ut – 70 000 italienska soldater har inte varit tillräckligt för att rebellerna ska segra. Franco är uppenbarligen i behov av ytterligare 100 000 italienare under en längre period – kanske ett år – för att krossa republiken. Har Italien råd med detta? Mindre hjälp innebär bara en förlängning av kriget. Men att ge tillräckligt för seger kan leda till att England och Frankrike dras in i konflikten. För de länderna kan knappast gå med på att en italiensk armé på 200 000 man förskansar sig i Spanien.

Logiskt sett borde Italien därför dra sig tillbaka och det kan också bli historiens sätt att skriva "Finis" om spanska inbördeskriget. Men möjligheten finns också att fascistdiktatorerna efter att ha misslyckats med att hjälpa Franco att vinna ändå bestämmer sig för att ge honom tillräckligt stöd för att inte förlora. Om Rom och Berlin vardera bidrar med 25 flygplan i månaden – och det skulle vara lätt eftersom Spanien inte har någon kontroll över luftrummet – skulle Franco kunna fortsätta att strida ett år till såvida inte revolter fullständigt skulle göra slut på uppbackningen bakom fronten. Lösningen skulle vara en satsning på att en förändring av läget internationellt och i Spanien kan förändra läget till rebellernas fördel. Slakten och förstörelsen skulle fortgå och återhämtningen dröja. Detta symboliserar läget för de klasser Franco representerar: de kan förstöra Spanien men inte styra det. Om "styra" betyder att regera till folkets fördel har Spanien varit illa styrt i århundraden.

Spanien komma inte att uppnå någon fred förrän de grupper som nu slåss mot Franco har segrat. Den tänkbara utvecklingen av inbördeskriget går inte att bedöma utifrån något enstaka sensationellt telegram, utan utifrån ett större perspektiv av historiska jämförelser och grundläggande strömningar. Napoleon skickade gigantiska arméer till Spanien, hundratusentals man. Han ägnade årtal åt att kuva Spanien. Han lyckades inte. Detta är ett dåligt omen för Hitler och Mussolini. Mellan 1914 och 1918 vann Tyskland flertalet av slagen. I slutänden förlorade man kriget, slitet mellan inre sociala spänningar och ställd inför en ekonomiskt överlägsen samling allierade. Kartan ger ingen exakt bild av den militära situationen i Spanien. I december stod Franco i Madrids förorter och samtidigt på randen av nederlag. Utgången av konflikten kommer inte att avgöras av hur stort territorium som erövrats, utan av de materiella, mänskliga och moraliska resurserna i de båda lägren. Det avgörande är inte bara vem som drev tillbaka vem i striderna idag, utan vad segern, om Franco tog hem den, kostade honom i manskap och vapen och om det innebär att republikens anhängare blev demoraliserade eller om det fick dem att inse att det krävs bättre disciplin och politisk sammanhållning.

Franco har begränsade resurser. Först och främst vad han får från utlandet. Han har brist på pengar och som Mr Knickerbocker skrev i Hearsts *New York Evening Journal* ”behöver han arbetskraft”. Den 3 maj 1937 sade Knickerbocker att ”general Franco har avstått från några stora rekryteringar, [eftersom] han inte kunde lita på vanliga bönder och arbetare i samma utsträckning som de röda kunde med sina löften om ett jordiskt paradiset för den vanliga människan”.

Tack vare detta ”löfte om ett jordiskt paradiset för den vanliga människan” har republiken kunnat skapa en armé vars stridsförmåga, officerare och utrustning bara blir bättre och bättre. De har dessutom till sitt förfogande en ekonomisk reserv, som enligt vad finansminister Gabriel Franco uppgav för mig i Madrid den 6 april 1936 då uppgick till 2 227 000 000 pesetas i bild och 686 000 000 i silver och som bara var obetydligt mindre i september samma år.

Republiken håller Barcelona, Spaniens största metallurgiska centrum, som efter en rad svårigheter av såväl teknisk som politisk karaktär nu börjar tillverka en ökande ström av ammunition. Republikens anhängare har också ökat i styrka genom att rensa bort gamla arméofficerare vars hängivenhet för den antifascistiska saken gick att ifrågasätta. Sådana personers närvaro i militärapparaten bär skulden för nederlag och problem vid fronten. Slutligen har minskandet av motsättningarna mellan partier som osvikligt varit engagerade i kampen mot fascismen gett republikens armé ökad slagkraft. Det politiska läget internt är komplicerat. Men de problem som finns behöver inte vara omöjliga att lösa för gott. Det viktigaste är att Valenciaregeringens styrketillgångar är långt ifrån uttömda. I själva verket har man nätt och jämt börjat nagga på dem. Republiken har ännu inte utnyttjat alla möjligheter att förbättra sitt läge. Tiden är därmed till fördel för den. Medan månaderna går är det inte utmattning som präglar den legitima regeringens verksamhet, utan intensifierade insatser, större viljekraft och höjd entusiasm bland befolkningen. Mycket tid gick till spillo i början, medan rebellerna som tagit initiativet tidigt var redo att leverera en del snabba slag. Nu har Franco förlorat den fördelen. Situationen blir allt mer besvärlig för honom. Regeringen däremot kan öppna nya energifickor. Den känner sig säker på att ta hem segern.

Utgången av inbördeskriget kommer att få långtgående konsekvenser för situationen internationellt och på samhällsutvecklingen. Men kopplat till dessa har vi den avgörande frågan – Spaniens framtid. Kommer Spanien att ligga hjälplöst, fjättrat av sina förtryckare och kvävd i askan av sina städer och de floder av stelnat blod som fogats till all tidigare misär? Eller kommer den spanska nationen att resa sig återvitaliserad, sliten men med nytt självförtroende? För första gången på århundraden är det folket som skapar sin framtid under inbördeskriget. De kommer att kräva att få fortsätta med det när det är över. Den sociala omvälvning som åtföljer striderna har skapat en jäsningsprocess som inte kommer att avstanna hastigt. Miljoner som kände sig som packåsnor, robotar som brukade jorden eller skötte maskinerna har nu blivit djupt medvetna om den roll de kan och borde spela för att utforma sina egna liv och sitt lands. Denna insikt under en revolutionär era är den psykologiska gnista som frigör ändlösa mängder av fysisk och intellektuell styrka för uppgiften att omvandla nationen. Nya delar av mänskligheten, som tidigare varit avskilda från ljuset av ett tunt lager av aristokrati och plutokrati, har spottats upp till ytan och kräver arbete och möjligheter. Franco skulle behöva stampa ner dem i djupet igen.

Spanien har väntat, alltför tålmodigt, på detta uppvaknande. Landet är rikt på begåvning och naturtillgångar och kan bidra mycket mer än som varit fallet till Europa och mänskligheten. Republikens ledare, i synnerhet Juan Negrín, blir entusiastiska och värtaliga när frågan väcks om uppbyggnaden av Spanien under en ny regim. Ingenjörer kommer att tämja floder och sprida livgivande vatten över de solsteka fälten i Kastilien, Andalusien och Extremadura och ge ökade skördar och mer mat, hälsovård och utbildning åt lidande bönder. Järnvägar och hamnar måste byggas, bergens mineraltillgångar utforskas och kända tillgångar användas så

att de gynnar landet som helhet, inte bara ett privilegierat fåtal. De ofördärvade, nya samhällsskikten kommer att dra upp nya rikedomar ur marken. Fler industrier kommer att uppstå till användning av folkets energi och ge trygghet, glädje och nöjen. Spanien kommer att vara tillbaka i Europa och bidra till att återskapa Europa.

När döden på slagfältet är över kommer en ny nation att födas. Bara det kan rättfärdiga all blodspillan. Men om Spanien skulle återgå till sin feodala sömn vore det ett hån mot de döda och en pina för de levande.